

TANZİMÂT DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK’TE KİLİSE İNŞA VE ONARIM FAALİYETLERİ

ZAFER GÖLEN*

Giriş:

Osmanlı Devleti bir çok milletin aynı çatı altında yaşadığı kozmopolit bir toplumsal yapıya sahipti. Bu çok milletli imparatorlukta, tüm dengeler hak ve adalet ölçüleri üzerine kuruluydu¹. Adalet terazisindeki en küçük dengesizlik hemen hemen tüm toplumda huzursuzluğa yol açıyordu. XVII. yüzyıla gelindiğinde adalet mekanizması ve devlet otoritesinde aksaklıklar meydana gelmeye başlamıştı. Bu durumdan en fazla şikâyetçi olan bölgeler tabii olarak farklı etnik gurupların iç içe bulunduğu yerlerdi. Bu bölgelerin başında da Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar sorun olmaya devam eden Balkanlar geliyordu. Balkanlarda adil olarak toplanamayan vergiler ve serbest dinî faaliyet icra edememek başlıca şikâyet konularıydı.

Bosna Hersek’te de benzer şikâyetler var olmakla birlikte, oradaki durum daha karışıktı. Zira, Bosna Hersek’te devlet tarafından ayrıcalıkları tanınmış ve kendilerine “*Ashâb-ı Alâka*”² adı verilen Müslümanlarla, Hıristiyanlar aynı toplumun farklı sınıflarını oluşturuyordu. Fakat, Bosna Hersek’te dikkati çeken sadece bu sınıfsal yapılanma değildi. Bölgede, Hıristiyanlar da kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar. Bosnalı Hıristiyanlar, Sırp (Ortodoks) ve Latın (Katolik) olarak ikiye ayrılmışlardı. Dolayısıyla, her grup kendi lehlerine avantajlar elde etmek maksadıyla birbirleriyle çekişme içindeydi. Bu çekişme çoğu zaman yabancı güçlerin müdahale etmesine zemin hazırlıyordu. Bu müdahalelerde kullanılan en önemli araç ise reayanın

* Burdur Eğitim Fakültesi Tarih Araştırma Görevlisi.

¹ Osmanlıların neden “adalet” ve “eşitlik” prensibine çok önem verdiklerine dair değerlendirmeler için bakınız, Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratu*, Çeviren Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s.301-304.

² Ashâb-ı Alâka Müslümanlaşmış eski Bosnalı soylulardan oluşmaktaydı. Bakınız, Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, Çeviren Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul 1993, s.329; Bu ayrıcalıkların tarihi kökenleri hakkında bakınız; Ciro Truhelka, “Bosna’da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Çeviren Cemal Köprülü, C.I, İstanbul 1931, s.43-69; Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar-I*, Ankara 1987, s.171-172; Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, İstanbul 2000, s. 17-21, 35-37. Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, Çeviren İdil Eser, İstanbul 2001, s. 195.

dinî görevlerini yerine getirirken baskı gördüğü veya engellendiği yönündeki iddialardı. Özellikle, Tanzimât'ın getirdiği prensipler sonucu reaya se-sini daha gür çıkarmaya başlamış ve devletten bir takım isteklerde bulunmaya başlamıştı. Kiliselerini onarmak, kilise ve okul inşa etmelerine izin verilmesi isteklerin en başında gelen hususlardı. 1849 Bosna İsyanı sonrasında, Müslüman ağa ve beylerin reaya üzerinde etkilerinin kaybolmasıyla³ bu istekler açıkça dile getirilmeye başlanmıştı. Örneğin, 1852 tarihinde bir gurup reaya çeşitli bahaneler ileri sürerek Avusturya ve Sırbistan'a iltica ederek devleti zor durumda bırakmışlardı. Reaya iltica sebeplerinden birini ayın yapabilecekleri kiliselerinin olmayışını göstermişti. Devlet, bu tür olayların önüne geçebilmek için çeşitli tedbirler almak zorunda kalmıştı. Alınan tedbirlerden biri, kilise bulunmayan bölgelere yeni kiliseler inşa edilmesi, var olanlarının da onarılmasına izin verilmesi olmuştur⁴. Reayanın bu maaş istekleri kısa süre sonra daha fazla ayrıcalık için zemin oluşturacak ve ilerleyen tarihlerde reayanın isteklerinde oldukça farklı siyasal söylemlerle karşı karşıya kalınacaktır. Zira, 1861 reaya isyanının sebepleri arasında, dinlerine saygı gösterilmesi, kiliseler ve çan kuleleri inşalarına izin verilmesi, kendi milletlerinden bir piskoposun ruhanî başkanlığı altına girmek, okullar açılması gibi isteklerin bulunması⁵ reayanın kısa sürede dinî konuları kullanarak nasıl politize olduğunun kanıtıdır⁶. 1875 Hersek Ayaklanması⁷ sonrasında 31 Ocak 1876 tarihinde Osmanlı Devleti'ne verilen Andrassy Notası'ndaki isteklerden biri de "*Hıristiyan halkın serbestçe ayinlerini yapmaları-*

³ Bu isyan ve sonuçlarının Bosna tarihinde oldukça önemli bir yeri vardır. İsyanın başlatıcıları ve yönlendiricileri "Bosna'da Tanzimât'ın uygulanmasını engellemek için" Müslüman beyler olmuşlardır. İsyân sonucunda yerel beylerin etkinlikleri yok edilmiştir. İsyân ve sonuçları için bakınız, Zafer Gölen, *Bosna Hersek'te Tanzimât'ın Uygulanması*, Samsun 1996, s.106-163 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁴ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.M.V. (İrade Meclis-i Vâlâ) Nr:8984, 16 Eylül 1852 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası, Bu ilticalar iki ülke arasında savaş ihtimalini ortaya çıkarmış, Avusturya Bosna sınırına 50.000 kişilik bir ordu yığmış, ancak, Kırım Savaşı nedeniyle sorun daha fazla büyümeden sona ermiştir. Bakınız, Halil Sedes, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları. 1875-1876 Bosna Hersek ve Bulgaristan İhtilâlleri ve Siyasî Olaylar*, Başlangıç I. Kısım, İstanbul 1946, s.50.

⁵ Hüdayi Şentürk, "Tuna Vilâyeti'nin Teşkiline, Karadağ ve Hersek Vukuâtına (1861) Dâir Cevdet Paşa Tarafından Kaleme Alınan Layiha", *Belleten*, C.LIX, S.226, Ankara 1996, s.722; Heyet, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, İstanbul 1963, s.3118-3120; Edovard Philippe Engelhart, *Tanzimât, Çeviren Ayla Düz*, İstanbul 1976, s.126.

⁶ Örneğin, XIX. yüzyılda Katolik halkın bilinçlenmesi ve milli bir şuur kazanması için çalışan Gorga Martiç Fransisken rahibiydi. Bakınız, Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge 1983, s. 242.

⁷ "Bosna Hersek Meselesi", *Türk Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul 1955, s.363-367.

nın sağlanması” olarak belirtilmiştir⁸. Bosna Hersek'teki her soruna dinî bir içerik kazandırılması, bölgede dinî konuların ne kadar önemli ve istismara açık olduğunun kanıtıdır.

A-BOSNA HERSEK'TE GAYRİMÜSLİM NÜFUS VE DİNİ YAPI

1-Nüfus:

Bosna Hersek'in nüfusunu tam olarak ortaya koyabilmek şu ana kadar elde edilen bilgiler ışığında mümkün görünmemektedir. Her şeyden önce klasik dönem için bu bilgileri edinebileceğimiz tahrir defterleri üzerine bir kaç çalışma dışında herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır⁹. Dahası, bölgenin yaklaşık nüfusunu elde ettiğimiz kaynaklar da yeterli derecede güvenilir değildir. Nüfus verilerini elde ederken yararlandığımız kaynaklar genellikle seyahatnâmelerdir. Ancak bu kaynaklar seyyahın bağlı bulunduğu millet hatta dinî mezhebe göre farklılıklar arz edebilmektedir. Bu seyyahların büyük çoğunluğu XIX. yüzyıl öncesinde genellikle, ülkeleri tarafından bilgi toplamaları amacıyla casus olarak ilgili bölgelere gönderildiklerinden¹⁰ topladıkları bilgiler objektif olmaktan çok kendilerini bölgeye gönderen kişi veya kurumların hissiyatına tercüman olacak şekilde kaleme alınmışlardır¹¹. XIX. yüzyıldan sonra ise Osmanlı Devleti'ne gelen seyyahlar devletin haki-miyeti altındaki reayayı kurtarmayı kendilerine amaç edindiklerinden ilgilendikleri milletin nüfusunu fazla gösterme çabası içine girmişlerdir. Bu seyyahların bir çoğu reyanın Osmanlı Devleti'nin hükümranlığından kurtarılması gerekliliğine ilişkin fikirlerini açıkça ifade etmekten çekinmemişler-

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, Ankara 1992, s.20; Bu notanın içeriği ve gelişmeler için bakınız, Mahmud Celâled-din Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, Hazırlayan İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s.71-76; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara 1988, s.81-82; Charles Yriarte, *Bosnie et Herzégovine Souvenirs de Voyage Pendant L'Insurrection*, Paris 1876, s. 234; Sedes, a.g.e., s.122-126.

⁹ Bu incelemeler genellikle Bosnalı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Oldukça az sayıda çalışmalara örnek olarak bakınız, Hazım Şabanović, *Bosanski Pašaluk Postanak I Upravna Podjela*, Sarajevo 1959, 271 s.; Ahmed S. Alicic, *Poimenični Popis Sandzaka Vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985, 652 s.

¹⁰ Bu seyyahlara en güzel örneği Baron de Tott teşkil eder. Bakınız, Zafer Gölen, “Baron de Tott'un Seyahatnâmesine Dair”, *Bilge*, S.17, Ankara 1998, s.69-71.

¹¹ 1875 Bosna Hersek İsyanı esnasında bölgeye gezen Fransız seyyah Yriarte'nin kaleme aldığı seyahatnâmesi bu konuya güzel bir örnek oluşturmaktadır. Yriarte'nin ifadeleri kendisiyle çelişecek derecede önyargı ve nefretle doludur. Yazar, eserinin bazı bölümlerinde reyanın korkudan yerin dibine girecek şekilde ortadan kaybolduğundan, her gece bir katliam beklediğinden, dinî baskının had safhada olduğundan bahsederken, bazı bölümlerde de tam tersine dinî hürriyetlerin zaten var olduğunu belirtmiştir. Bakınız, Yriarte, a.g.e., s.128, 130, 175, 234.

dir¹². Seyyahlar tarafından verilen rakamların güvenilir olmamasının yanında Bosna Hersek'in nüfusunu tespit edebilmenin diğer bazı güçlükleri de vardır. Çünkü Bosna Hersek, Avusturya, Rusya ve Compo Formio Antlaşması sonrası bölgeye komşu olan Fransızların yakın ilgisiyle karşı karşıya kalmıştır¹³. Bu yüzden elimizdeki veriler çoğu zaman birbirleriyle çelişir bilgiler vermektedir.

Bosna Hersek'te Tanzimât'ın uygulanmaya başlandığı 1850 Martu ile Şubat 1851 tarihleri arasında haraç veren 10 yaş ile 60 yaş arasındaki gayri müslim nüfus tablo I'deki gibidir¹⁴.

¹² Örneğin, Volney, Chateaubriand, Lord Byron bu seyyahlardan en tanınmış bir kaçıdır. Konu hakkındaki değerlendirmeler için bakınız, Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul Tarihsiz, s.82; Thierry Hentch, *Hayali Doğu*, Çeviren Aysel Bora, İstanbul 1996, s.163-172; Jacques Huré, "À L'horizon De La Révolution Française: Le destin de l'Empire Ottoman", 200. *Yıldönümünde Fransız Fransız İhtilâli ve Türkiye Sempozyumunda Sunulan Bildiriler*, Konya 1991, s.137-140; "Byron, George Gordon, 6. Baron Byron", *Ana Britannica*, C.V, İstanbul 1992, s.217-218; "Chateaubriand (Vikontu), François-Auguste-René", *Ana Britannica*, C.V, İstanbul 1992, s.553.

¹³ "Reisülküttap Raşid Efendi'nin Mora'ya Dair Kaleme Aldığı Layıha", *Sultan Selim-i Sâlis Devrine Aid Muhâberât-ı Siyâsiye*, İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Yazma No:886, s.3-5; Yriarte, a.g.e., s.260.

¹⁴ Avusturya makamları tarafından ülkelere gönderilen raporlardaki bu sayısal bilgiler genellikle Osmanlı makamlarından elde edilmiş olduğundan ve diğer bazı güvenilir verilerle karşılaştırıldığında tutarlı oldukları gözlenmiştir. Bu yüzden yukarıda verilen rakamlar tarafımızdan güvenilir olarak kabul edilmiştir. Bu bilgiler, Hurşit Paşa'nın Bosna valiliği zamanında yaptırdığı sayıma istinaden Avusturya Konsolosu Dr. Demeter Atanaskoviç tarafından 18 Şubat 1853'te Saraybosna'dan gönderilen rapordan elde edilmiştir. Bakınız, Berislav Gavranoviç, *Bosna I Hercegovina od. 1853-1870*, Sarajevo 1956, s. 35. Bu eser, Bosna Hersek tarihi için olduğu kadar XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi için de oldukça önemlidir. Eserin bütün içeriği Avusturya'nın kimi zaman konsolosları kimi zaman da casusları aracılığıyla elde ettiği arşiv vesikalarının neşrinden ibarettir. Eserin içerdiği 203 adet seçilmiş belge, Bosna Hersek'te ortaya çıkan olayları çok ayrıntılı olarak anlattığından önemli bir kaynaktır. Eser, Almanca ve İtalyanca metinlerden oluşmaktadır. Bu eser, ilgili dilleri çok iyi bilen uzmanlar yardımı ile Türkçe'ye çevrilmiş ve bu bölge ve dönemle ilgilenecekler için tartışmasız çok faydalı bir kaynak olacaktır.

Tablo I: 1850-1851 Gayri Müslim Nüfus

Saraybosna	6.000
Zenica	2.500
Visoka ve Foyniça	6.000
Vişegrad	3.000
Travnik	6.598
Zepçe ve Maglay	5.877
Teşne	9.135
Derbent ve Doboy	22.270
İzvornik, Belene ve Gradacac	27.100
Breşka	4.000
Tuzla ve Kladina	8.634
Srebreniça	6.210
Banaluka	29.114
Kostayniça, Novi, Pridor, Kozara	8.600
Akhisar	9.873
Yayçe	8.690
Bihke	4.800
Nevesin	7.200
Klyuç	2.600
Krupa	2.310
Petrovaç	1.214
Meydan	3.600
Livno	8.900
Novipazar	8.600
Toplam	202.825

XIX. yüzyılda, Bosna Hersek'te gayri müslim nüfusuyla ilgili olarak devletin işgal öncesi tek resmi açıklaması olarak kabul edebileceğimiz 1870 Osmanlı sayım sonuçları ise tablo II'deki gibidir.

Tablo II: 1870 Nüfus Sayım Sonuçları¹⁵

Millet	Saray	İzbornik	Travnik	Bihke	Yenişehir	Banaluka	Hersek	Toplam
İslam	35.188	63.661	43.487	45.186	52.626	29.902	39.472	309.522
Ortodoks	18.343	46.767	25.095	37.117	30.575	44.923	23.492	226.312
Katolik	8747	11.663	23.161	2098	—	14.426	18.289	78.384
Yahudi	909	126	157	—	40	23	—	1255
Çingene	677	1964	658	400	742	589	676	5706
Toplam	63.914	124.181	92.558	84.801	83.983	89.863	81.929	621.229

Bu sonuçlara göre, Müslümanlar ilk sırada, Ortodokslar ikinci, Katolikler ise en fazla nüfusa sahip üçüncü kitle olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sayım sadece erkek nüfusu kapsadığından eyaletin genelindeki toplam nüfus oranları hakkında sağlıklı bir bilgi elde edilememektedir. Eldeki sonuçlar değerlendirildiğinde eyaletteki Hıristiyan nüfusun toplamının Müslüman nüfusa yakın olduğu ortaya çıkar. Fakat, devletin elindeki resmî verilerin de yeterince güvenilir olmadığı çeşitli olaylar sonucu ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1849 Bosna isyanına karışan reyanın bir kısmının konsoloslara gönderdiği şikâyet mektubunda, papazların ve cizyedarların daha fazla vergi toplayabilmek için ölen kimseleri defterden düşmedikleri ve ölenlerden de yaşamış gibi vergi alındığı belirtilmiştir¹⁶. Müslümanlar ise daha fazla vergi verecekleri ve askere alınacakları endişesiyle nüfus sayımına karşı çıkmışlardır¹⁷. Nüfus kayıtlarının düzensizliği ve yetersizliği 1863'de bölgeyi teftişe gönderilen Cevdet Paşa tarafından da dile getirilmiştir¹⁸. Ancak, 1870 sayımının diğer verilere göre daha güvenilir olduğu yabancı makamlar tarafından da kabul edilmesinden anlaşılmaktadır. Çünkü, Bosna Hersek'teki Avusturya makam-

¹⁵ 1287 Bosna Vilâyet Salnâmesi, s.144-145.

¹⁶ Bu şikâyetler ve konu hakkındaki ayrıntılı bilgi için bakınız, Zafer Gölen, "Sırpaların 1849 Bosna İsyanı'na Etkileri", *Toplumsal Tarih*, S.50, İstanbul 1998, s.43-47; Örneğin, Vecihi Paşa'nın görevden alınmasına fazla cizye evrakı kesmesi sebep olmuştur. Bakınız, Zafer Gölen, "19. Yüzyılda Bosna Hersek'in Nüfusu", *Toplumsal Tarih*, S.54, İstanbul 1998, s.42.

¹⁷ Gölen, a.g.t., s.57, 92-94.

¹⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara 1991, s.31-32.

ları 1870 salnâmesindeki bilgiler doğru kabul ederek Viyana'ya göndermişlerdir¹⁹.

Bosna Hersek nüfusu hakkında XIX. yüzyıldaki tüm bilgiler değerlendirildiğinde, Ortodoks nüfus, Müslüman nüfusa yakın oranlarda 500.000-600.000 civarında, Katolik nüfus ise 150.000²⁰-200.000 civarlarında olup, Ortodoks ve Katolik Hıristiyan nüfusun toplamı kesin olarak Müslüman nüfustan fazla görünmektedir²¹.

2.Dinî Yapı:

Osmanlılar, Bosna Hersek'i feth ettikleri zaman Bosna'da dinî bir bütünlük yoktu. Hıristiyanlar kendi aralarında bölünmüş durumdaydılar²². Bu bölünmüşlüğe yol açması²³ ve mezhepler arasındaki çatışmaların başlatıcısı olması nedeniyle, Bosna tarihinde Bogomilizm oldukça önemli bir yer tutar²⁴. Bu yeni mezhebin ortaya çıkması ve XIII. yüzyıldan itibaren gelişmesiyle, Bosna kilisesinin Vatikan ile yolları ayrılmış ve karşılıklı düşman olmuşlardır. Vatikan, Bosna'da ortaya çıkan öğretiyi "sapkın" kabul ederek bu yeni mezhebi ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmış, ancak, istediği başarıyı sağlayamamıştır. Bu esnada Bogomilizmle mücadele etmek için Bosna'nın önemli şehirlerine Fransisken rahipler tarafından Katolik kilise ve manastırları inşa edilmiştir²⁵. Bu mücadele Osmanlıların Bosna'yı fethine

¹⁹ 1287 Salnâmesindeki sayısal sonuçlarla karşılaştırma için bakınız, Gavranović, a.g.e., s. 358-359.

²⁰ Bosna Hersek'teki Katoliklerin sayısı 1853 yılında Osmanlı ve Avusturya makamları tarafından 150.000 kişi olarak kabul edilmiştir. B.O.A., *İ.H. (İrade Hariciye) nr. (Numara) 4689 Lef.13*, 20 Ocak 1853 tarihli Kilise Keşif Defteri s.10; *İ.H. nr. 4689 Lef: 8*, Zagreb'te yayınlanan Narodne Novine Gazetesi'nin tercümesi; *İ.H. 4689 Lef:10*, Narodne Novine Gazetesi s.1; Ortaçağ'dan beri Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarında en fazla Katolığın yaşadığı yer Bosna Hersek olmuştur. Bakınız, Frazee, a.g.e., s.241.

²¹ Bosna Hersek'in XIX. yüzyıldaki nüfus hareketlikleri tarafımızdan daha önce ayrı bir çalışmada değerlendirildiğinden tekrara düşmemek için burada kısa bir bilgi vermekle yetiniyoruz. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Gölen, *19. Yüzyılda Bosna Hersek'in Nüfusu*, s.36-41.

²² M. Lutfullah Karaman, "Bosna-Hersek ve Bosna-Hersekçiler", *Bosna Hersek*, İstanbul 1992, s.3; Anderson, a.g.e., s. 195.

²³ Yriarte, a.g.e., s.177.

²⁴ Bogomilizm öğretisi hakkında genel bilgi için bakınız, John V. A. Jr. Fine, *The Bosnian Church*, New York 1975, s.17-21, 116-121, 124-126; "Bogomiller", *Meydan Larousse*, C.III, İstanbul 1992, s.272; "Bogomilcilik", *Ana Britannica*, C.IV, İstanbul 1992, s.363; "Bosna Hersek", *Türk Ansiklopedisi*, C.VII, İstanbul 1955, s.362; Babuna, a.g.e., s. 2-3.

²⁵ Gustav Thoemmel, *Geschichtliche, politische und topografisch-statistische Beschreibung des Vilajet Bosnien das ist das eigentliche Bosnien, nebst türkisch Croatien, der Hercegovina und Rascien*, Wien 1867, s.90; Adem Handzic, *Population Of Bosnia In The Ottoman Period A Historical Overview*, İstanbul 1994, s.5; Bu manastırların inşasında Dalmaçya ile yapılan ticaretin de oldukça etkisi vardır. Bakınız, Fine, a.g.e., s.10.

kadar sürmüştür. Bosna'da Osmanlı hakimiyeti ile bölgeye Ortodoks göçmenler gelmeye başlamış²⁶, kitleler halinde Müslümanlaşma olmuş²⁷, böylece, Bosna'nın sosyal ve siyasal yapısı değişmiştir. Bu yeni sosyal yapılanma gereği Bosna'da; Ortodoks, Katolik ve Müslümanlardan oluşan dinlerini etnik kimlik olarak kullanan üç ayrı sınıf ortaya çıkmıştır²⁸. Fetih sonrası bu sınıflar arasında herhangi bir çatışmanın olmaması için gerekli fermânlar yayınlanmış ve Bosna'da kargaşa çıkması önlenmiştir.

Fethin ardından Fatih Sultan Mehmet, Bosna'da Hıristiyanlığın temsilcisi olarak kabul edilen Katolik Fransisken rahiplerin piskoposu Peder Angelo Svidoviç'e bir fermân göndererek dinlerinin gereklerini serbestçe yerine getirebilmelerine izin vermiştir²⁹. Fatih'in Katolik rahiplere gönderdiği fermân şöyledir: *"Ben ki Sultan Mehmed Hân'ım. Cümle avâm u havâssa ma'lûm ola ki işbu dârendegân-ı fermân-ı hümâyûn Bosna ruhbânlarına me-zîd-i inâyetim zuhûra gelüp buyurdum ki mezbûrlara ve kilisâlarına kimesne mâni' u müzâhim olmayup ihtiyâtsiz memleketimde duralar ve kaçup gidenlere dahi emn ü âmân olagelüp bizim hâssâ-i memleketimize havfsız sâkin olup kilisâlarına mütemekkin olalar ve cümle memleketim halkından kimse mezbûrlara dahl u ta'arruz edüp incitmeyeler kendülerine ve câniblerine ve mâllarına ve kilisâlarına ve dahi yabândan hâssa memleketimize âdem gelür-*

²⁶ Bosna'ya Ortodoks göçü ve Ortodoks nüfusun gelişimi hakkında bakınız, Noel Malcolm, *Bosna*, İstanbul 1999, s.129-145; Fine, a.g.e., s.375-376, 381-382.

²⁷ Fine, a.g.e., s.383-387; Müslümanlığı kabul edenlerin büyük çoğunluğu eski ayrıcalıklarını yürütmek istemeyen Feodal toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Bu nedenle, Bosna Hersek'teki ilk Müslümanlaşma hareketi daha ziyade aristokrat kesim arasında meydana gelmiştir. Bakınız, Yriarte, a.g.e., s.178-180; Straşimîr Dimitrof-Kristyo Mançev, *İstoriya ma Balkanskite narodi. XV-XIX*, Sofia 1971, s.270; Nezih Başgelen, "Geçmişten Günümüze Dramın Ülkesi Bosna-Hersek", *Tarih ve Toplum*, S.131, İstanbul 1994, s. (295) 39; Feridun M. Emecen, "Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi", *Bosna Hersek*, İstanbul 1992, s.9-10; Müslümanlığın yayılmasında Bogomilizm'in önemli bir işlev gördüğü uzun süre kabul görmüştür. Castellan, a.g.e., s.93. Ancak, Sırp kökenli araştırmacı Aleksandre Popoviç, Bosna'daki Müslümanlaşma hareketinin Bogomilizme bağlanmasının Müslüman Boşnak araştırmacılar tarafından abartıldığı düşüncesindedir. Bu konudaki itirazlar ve yorumlar için bakınız, Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm*, İstanbul 1995, s.186; Son dönemde yapılan araştırmalar Bosna'da Müslümanlığın yayılmasında tek etken olarak görülen Bogomilizmin Müslümanlaşmaya etkisinin sanıldığı gibi olmadığını ortaya koymuşlardır. Bakınız, Malcolm, a.g.e., s.69; Gilles Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Yayın Yönetmeni: Robert Mantran, Çeviren Server Tanilli, C.I, İstanbul 1995, s.358-359, 363-364; Babuna, a.g.e., s. 13-16.

²⁸ Handzic, a.g.e., s.4-6.

²⁹ Frazee, a.g.e., s. 35; Yriarte, a.g.e., s.227-228; Castellan, a.g.e., s.147; Fine, a.g.e., s.379; Alunda Fatih'in mührü bulunan bu fermanın Foyniça manastırında bugün hâlâ mevcut olduğuna dair bilgi için bakınız, Karaman, a.g.m., s.3.

ler ise yemîn-i muğliz ederün ki..."³⁰. Bu fermânla, Ortodokslara İstanbul'un fethiyle tanınan haklar³¹ Bosna'lı Katolik rahiplere de verilmiş ve Katoliklerin Bosna'da kalması sağlanmıştır.

Bu fermânın Bosna'da yaşayan Katolikler için anlamı çok büyüktür. Çünkü, hemen hemen sultanların tamamı tarafından tasdik edilen³² bu ahidnâme gereğince, Katolikler bu tarihten sonra yapacakları her dinî faaliyetin hukukî temeli olarak bu kanunnâmeyi kullanmışlardır. XIX. yüzyılda incelediğimiz izin isteklerinde de hukukî temel olarak bu ahidnâmenin kullanıldığı ve Katoliklerin dinî görevlerini yerlerine getirmelerinin Fatih'in verdiği ahidnâme ile güvence altına alındığı belirtilerek, kiliselerini tamir ve yeni kilise inşa etmelerinin ahidnâme gereğince hakları olduğuna vurgu yapılmıştır³³.

Bölgedeki dinî yapıların sayısını tam olarak ortaya koyabilmek mümkün değildir. Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre; 1385'te Visoko, Lasva, Suçeska³⁴ ve Olova'da 4 Fransisken manastırı mevcuttur³⁵. 1463 öncesinde Bosna'da 35, Hersek'te 4 Fransisken manastırı bulunmaktaydı. Zagreb'te 1853'te yayınlanan Halk Gazetesi'nin iddiasına göre ise fetih esnasında Bosna'da 33 kilise mevcutken³⁶ bu sayı 1853'te 5'e kadar düşmüştü³⁷. 1624'te Doğu Hersek'te 14 Katolik kilise bölgesi bulunmaktaydı. 1629 yılında 17 manastır mevcuttu. 1758 yılına gelindiğinde bu manastırlardan sadece 3 tanesi ayakta kalabilmişti³⁸.

³⁰ Ahmet Zeki İzgöer, "Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı", *Dîvân*, Yıl 4 Sayı 6, İstanbul 1999, s.223; Thoemmel, *a.g.e.*, s.92-93.

³¹ Bu haklar sayesinde Ortodoks kilisesinin gücü Bizans İmparatorluğu zamanındaki gücünün üzerine çıkmıştır. Ortodokslara tanınan haklar ve tarihsel gelişimi için bakınız; N. J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Thessaloniki 1967, 121 s.; Halil İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Essays in Ottoman History*, İstanbul 1998, s.195-214; Kemal H. Karpat, "Ottoman Views and Policies Towards the Orthodox Christian Church", *Greek Orthodox Theological Review*, Volume 31, No:1-2, 1986, s.131-155.

³² Malcolm, *a.g.e.*, s.123.

³³ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.10.

³⁴ Suçeska manastırı, bölgedeki en önemli manastırdır. Çünkü, Stefan Tomas 1461'de öldüğünde dinî öneminden dolayı bu manastıra gömülmüştür. Frazee, *a.g.e.*, s.34.

³⁵ Fine, *a.g.e.*, s.183.

³⁶ Frazee, XV. yüzyıl başarılarında Bosna Hersek'te 32 Fransisken manastırı olduğunu ve toplam 2.000 dinî görevlinin olduğunu iddia etmektedir. Frazee, *a.g.e.*, s.34.

³⁷ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 8*; *İ.H. nr. 4689 Lef:10*.

³⁸ Castellan, *a.g.e.*, s.147.

Bosna metropoliteninin varlığından ilk olarak 1532 yılında söz edilmektedir. Saraybosna'da ilk Ortodoks manastırı 1533'te inşa edilmiştir. Bu yüzyılın ortalarında 5 Ortodoks manastırı daha yapılmıştır³⁹. XVIII. yüzyılın sonunda Hersek'te 12, Bosna'da ise Derbend ve Banaluka'da olmak üzere 2 Ortodoks manastırı mevcuttur⁴⁰.

Elde ettiğimiz bilgilere göre, 1865 yılında Bosna Hersek'te Katoliklere ait 8 manastır 11 kilise mevcuttur. Yine aynı tarihte Ortodokslar 14 manastır, 16 kiliseye sahiptir⁴¹. Araştırmacı Bosna Hersek'teki tüm sancaklardaki kilise sayılarını vermemiş, sadece belli başlı merkezlerdeki dinî yapıların sayılarını vermekle yetinmiştir. Verdiği bilgilere papazevlerinin sayıları da dahil edilmemiştir.

Devletin resmi verileri olan salnâmelerdeki bilgiler de pek sağlıklı görünmemektedir. Aşağıda tablo III, IV ve V incelendiği zaman görülecektir ki, 1870'te Yenipazar Sancağı hariç 106 olan kilise ve okul sayısı, 1874'te 486'ya ardından 1876'da 288'e düşmüştür. Bu kadar kısa bir sürede bu derece büyük bir artışın ve düşüşün olması mümkün görünmemektedir. Zira, dönemin arşiv vesikaları incelendiğinde ilgili döneme ait kilise ve okul inşa taleplerine veya izinlerine rastlanılmamaktadır. 1876 bilgilerinde kilise ve okul sayısı 1874'e göre düşük olarak gözüke de bu durumun nedeni; Hersek'in Bosna'dan ayrılıp bir vilâyet olarak örgütlenmesi ve 1876 Bosna salnâmesine dahil edilmemesinden kaynaklanmıştır. 1874 ve 1876 sayımlarında kilise ve okul sayıları genel olarak verildiğinden bu kilise ve okulların ne kadarının Katoliklere ait ne kadarının Ortodokslara ait olduğu ayrı edilememektedir. Yine, verilen rakamlarda kilise ve okul sayıları da ayrı ayrı belirtilmediğinden kilise sayıları hakkında net bir bilgi elde edilememiştir. Değerlendirmeye tabi tuttuğumuz salnâmelerin içinde en tutarlı bilgiler, 1870 salnâmesinin bilgileri kabul edilmiş olup çeşitli çalışmalarda kullanılmıştır.

³⁹ Fine, *a.g.e.*, s.380.

⁴⁰ Malcolm, *a.g.e.*, s.51-52, 107, 131, 170.

⁴¹ Thoemmel, *a.g.e.*, s.99,102.

Tablo III:1870 Kilise-Okul ve Öğrenci Sayısı⁴²

Sancaklar	Saraj		Travnik		Bihke		Banaluka		İzornik		Yenipazar		Hersek		Toplam	
	O	K	O	K	O	K	O	K	O	K	O	K	O	K	O	K
Katolik-Ortodoks																
Gayri Müslim Okul ve Kilise	11	7	12	8	11	1	15	2	20	7	-	-	9	3	78	28
Erkek Öğrenci	277	110	213	85	347	-	635	107	804	139	-	-	425	86	2701	527
Kız Öğrenci	46	12	193	86	44	-	93	22	23	11	-	-	88	33	487	164

Tablo IV:1874 Kilise-Okul ve Öğrenci Sayısı⁴³

Sancaklar	Saraj	Travnik	Bihke	Banaluka	İzornik	Yenipazar	Hersek	Toplam
Gayri Müslim Okul ve Kilise	21	40	47	70	120	46	142	486
Erkek Öğrenci	473	460	429	414	1125	440	681	4042
Kız Öğrenci	191	122	170	198	245	35	308	1269

Tablo V: 1876 Kilise-Okul ve Öğrenci Sayısı⁴⁴

Sancaklar	Saraj	Travnik	Bihke	Banaluka	İzornik	Yenipazar	Toplam
Gayri Müslim Okul ve Kilise	21	40	44	70	68	45	288
Erkek Öğrenci	473	460	434	514	1100	434	3415
Kız Öğrenci	194	122	163	188	228	35	930

Yukarıda da görüldüğü gibi gerek kilise sayısında gerekse manastır sayılarında düzenli bir artış ve düşüş söz konusu değildir. Özellikle, 1699 sonrası sürekli dış tehditlere maruz kalan Bosna Hersek'te istikrarın devam ettiğini söyleyebilmek çok zordur. Avusturya ile yapılan savaşların tamamından etkilenen bölgedeki daimi istikrarsızlık ortamı doğal olarak dinî yaşantıyı da etkilemiştir. Dinî yapılar da istikrarla orantılı olarak barış zamanları artmış, çarışma zamanları azalma göstermiştir. Ancak, bölgede devletin genel tavrı daima reayanın dinî görevlerini yerine getirecek binaların korunması ve yapımına izin verilmesi yönünde olmuştur.

⁴² 1287 Bosna Vilâyet Salnâmesi, s.151-154.

⁴³ 1291 Bosna Vilâyet Salnâmesi, s.130-136.

⁴⁴ 1293 Bosna Vilâyet Salnâmesi, s.131-136.

B-KİLİSE İNŞA ve ONARIM FAALİYETLERİ:

1-Kilise İnşa ve Onarımında Uyulacak Kurallar:

İslâm'da zimmîlerin yeni kilise inşa etmelerinin yasak edilmesi ve mevcut kiliselerin izinsiz tamir edilmemesi kuralları Osmanlılar tarafından da uygulanmıştır⁴⁵. Ancak, genelde bütün padişahlar kilise onarımına izin verirlerken, yeni kilise inşasına izin veren pek çok Osmanlı padişahı da vardır⁴⁶. Bosna Hersek'te ise devletin kilise yapım faaliyetlerini denetim altında tutmak istediğini ve fetihten sonra özellikle Hıristiyan nüfusun yaşamadığı bölgelerde kilise yapımına sıcak bakmadığı ilk Bosna Kanûnnâmeleri'nde açıkça görülmektedir. 1516 Bosna Kanûnnâmesi'nde yer alan ve daha sonra 1530 ve 1542 Kanûnnâmeleri'nde tekrarlanan hüküm şöyledir: *"Ve ba'zı yerlerde kadîm zamândan berü kilise olmayan yerlerde kilise ihdâs olunmuş, anın gibi cedîd ihdâs olunmuş kiliseler yıkdırılıp ve içinde oturup, teccessüsi ahvâl edüp diyâr-ı küffâra haber eden keferenin ve papasların muhkem haklarından geline ve siyâsetler oluna. Ve yollarda haçlar vaz' olunmuş, hedmolunup min-ba'd etdirmeyeler. Ve ederlerse edenlere siyâset oluna. Ve kangı kâdînin kâdîlîğında olup men' ü def' etmese, azline sebep ola"*⁴⁷. Hükümün açıkça görüldüğü gibi, devletin kilise inşasına karşı çıkmasının nedeni, kiliselerin casusluk faaliyetleri için kullanılması endişesi gelmektedir. Ancak, yayınlanan fermândaki hükümlerin yerine getirilmediği, yani, yeni inşa edilen kiliselerin yıkılmadığı sonraki kânûnnâmelerde de aynı hükmün tekrarlanmasından anlaşılmaktadır. Yine bu kanûnnâmelerin tamamında yer alan yukarıdaki hüküm aynı zamanda Bosna'da kilise inşasına bir sınırlama ve ölçüt de getirmektedir. Hüküm gereğince, kilise yapılmasına izin verilebilecek yerlerin fetihten önce kilise bulunan yerler olabileceği belirtilmiştir. Aksi durumlarda yeni inşa edilen kiliseler yıkılacak, kilisede oturanlar cezalandırılacaklardır. Padişah, ilgili hükmün uygulanabilmesi için oldukça sert tedbirler almış ve bu hükmü uygulamayan veya ihmâlkârlık gösteren kadıların görevden alınacağını ifade etmiştir.

⁴⁵ İslâm'da zimmîlerin yeni kilise inşa yaşağının tarihi temelleri için bakınız, Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *Beleten*, Çeviren Şınası Altundağ, C. VIII, s. 32, Ankara 1944, s. 602.

⁴⁶ Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerinin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s.22; Malcolm, a.g.e., s.123.

⁴⁷ *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)*, s.36, 39, 44.

Osmanlı Devleti, gerilemeye başlamasıyla birlikte yukarıdaki kanunları uygulamakta zorlanmıştı. Çünkü, imzaladığı uluslararası anlaşmalarla çeşitli taahhütler altına girmiş ve kendi başına hareket edemez olmuştur. Kilise yapım ve onarım çalışmalarındaki esas değişim Tanzimât'la birlikte başlamıştır. İzin dilekçelerinde de açıkça yazıldığı gibi, Tanzimât'ın getirdiği yeniliklerden biri olan bütün Osmanlı tebaasının aralarında din ve mezhep farkı gözetilmeksizin can, mal, namus ve güvenliğinin devletçe garanti edileceği⁴⁸ hükmü gereğince, kilise onarım ve yeni kilise inşaları gündeme geldiğinde bir çok cümle "*hin-i fetihden berü*" ibaresiyle başlayıp kendilerine kilise onarım ve yeni kilise yapımı için izin verilmediği belirtilmiştir. Tanzimât'la birlikte durumun değiştiği reyanın isteklerine devletin ılımlı yaklaştığı, bu yüzden halkın rahatının yerinde olduğu bizzat reaya ve ileri gelenleri tarafından dile getirilmiştir⁴⁹.

Kilise onarım ve inşasında izlenecek ilk aşama devletten izin istenmesidir. Bu tür izinleri vermek Bosna'daki devlet görevlilerinin yetkisini aştığından⁵⁰ izin dilekçeleri ya Bosna valisi aracılığıyla ya da doğrudan izin istenilen bölgedeki en yetkili dinî makam hangisiyse onun imzasıyla merkeze gönderilmiştir. Merkeze gönderilen dilekçelerde kiliseye ilişkin ne tür bir faaliyet yapılacağı ve bu çalışmaya neden gerek duyulduğu ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bu dilekçelerde kilisenin nereye yapılacağı, çevresinde ne tür binalar olduğu, yerin kime ait olduğu, kaç kapısı ve kaç penceresi olacağı, ne kadar genişlik ve yükseklikte olacağı açıkça belirtilmiştir. Devlet genelde reyadan gelen dilekçelerdeki teknik istekleri aynen onaylarken, reyanın da izin dilekçelerinde belirtilen çerçevenin dışında imar faaliyetinde bulunmamasına dikkat etmiştir. Çünkü, izin verilen ölçülerin dışına çıkıldığında bu durum Müslüman halkın tepkisini çekmiş ve milletler arasında hoş olmayan durumlar ortaya çıkmıştır⁵¹. Devlet kendiliğinden kilise inşası ve onarımı için izin

⁴⁸ Enver Koray, *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat*, İstanbul 1991, s.25.

⁴⁹ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef:6*, Foynica, Kreşova ve Suçeska manastırları rahiplerinin Sultan Abdülmecid'e gönderdikleri mektubun tercümesi; *İ.H. nr. 4689 Lef:11*, Foynica, Kreşova ve Suçeska manastırları rahiplerinin Sultan Abdülmecid'e gönderdikleri mektup; *İ.H. nr. 4689 Lef:7*, Katolik halkın teşekkür mektubunun tercümesi; *İ.H. nr. 4689 Lef:12*, Katolik halkın gönderdiği teşekkür mektubu; *İ.H. nr. 4860 Lef:1*, Foynica, Kreşova ve Suçeska manastırları rahiplerinin 20 Mayıs 1853'te gönderdikleri mektubun tercümesi; *İ.H. nr. 4860 Lef:4*, Foynica, Kreşova ve Suçeska manastırları rahiplerinin 20 Mayıs 1853'te gönderdikleri mektup; *İ.H. nr. 4860 Lef:2*, Bosna Katolikleri tarafından gönderilen teşekkür mektubunun tercümesi; *İ.H. nr. 4860 Lef:5*, Bosna Katolikleri tarafından gönderilen teşekkür mektubu.

⁵⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 3989*, 20 Kasım 1851 tarihli arz tezkiresi.

⁵¹ B.O.A., *İ.H. nr. 1237*, Eylül 1844 tarihli arz tezkiresi; Bu tepkiler sadece Bosna Hersek'e has değildi. Özellikle İslâhât Fermanı'nın uygulanması esnasında Anadolu'da gelişen olaylar için bakınız, Ufuk Gülsoy, "1856 İslâhât Fermanı'na Tepkiler ve Maraş Olayları", *İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 443-458.

vermeyi uygun bulmamış herhangi bir istek karşısında o isteği değerlendirmeyi tercih etmiştir. 1849-1851 tarihleri arasında meydana gelen Bosna İsyanı'nı bastıran Ömer Paşa bu konuya dikkat edilmesi hususunda devleti uyarmıştır. Ömer Paşa, bu ihtarla yetinmeyip devletin yeni kilise inşasına izin vermesi konusuna da temkinli yaklaşmasını istemiştir. O yaptırdığı araştırmaya göre, bu tür izinlere İstanbul'un sıcak bakması halinde devletin bir hayli izin isteğiyle karşılaşabileceğini belirtmiştir⁵². Talep gelmeden kilise onarım ve inşasına izin verilmesinin devlet tarafından da uygun bulunmadığı, ancak, gönderilen dilekçelerin de cevapsız bırakılmayacağı Paşa'ya bildirilmiştir⁵³.

İzin dilekçesi merkeze ulaştıktan sonraki ikinci aşama, izin istenen bölgede keşif yapılmasıdır. Bu keşfin yapılmasının amacı, reayanın izin istediği konuların doğruluğunun devlet görevlilerince tasdiki anlamı taşımaktadır. Bu amaçla yapılan ilk iş bir mühendis atanması olmaktadır. Mühendis işin teknik kısmı ile ilgilenecek kilise yapılacak yerin durumu ve kilisede yapılacak değişiklikler hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak konuyla ilgili makamlara sunmakla yükümlüydü. Sunulan raporda, inşa edilecek veya genişletilecek kilisenin boyutları santim santim belirtilir, kapı ve pencere sayıları, ahşap mı yoksa kargir mi olarak inşa edileceği yer alırdı.

Mühendisin çalışmalarından daha da önemlisi bölgedeki müftü veya dinî bir makamdan alınan şer'î ilâmdır. Çünkü, müftü veya bölgedeki dinî makam kilise onarım ve inşa izni istenen bölgede, ilgili faaliyetin yürütülmesinde şer'î açıdan sakınca olup olmadığına dair bir rapor kaleme almaktadır. Bu rapor onarım ve inşanın yapılıp yapılamayacağını tayin etmektedir. Bu amaçla, izin istekleri karşısında bölgenin Müslüman dinî yetkilileri tarafından şer'î açıdan onarım ve inşanın sakıncalı olup olmadığına dair raporlar kaleme alınmıştır⁵⁴.

Yeni kilise yapımında dikkat edilen en önemli nokta ise kilise yapılacak yerin civarında cami olmamasıdır⁵⁵. Müslümanlara ait dinî bir yapı veya cami

⁵² B.O.A., *İ.H. nr. 3989 Lef:2*, 25 Ağustos 1851 tarihli Bosna Eyalet Meclisi mazbatası.

⁵³ B.O.A., *İ.H. nr. 3989*.

⁵⁴ B.O.A., *İ.H. nr. 1237 lef:2*, Travnik müftüsünün gönderdiği 18 Ağustos 1844 tarihli ilâm-ı şer'î, B.O.A., *İ.H. nr. 3989 Lef:3*, Travnik'de yapımı istenen kiliselere dair Saraybosna Müftüsü Mehmed Rıza'nın gönderdiği 18 Ağustos 1851 tarihli ilâm-ı şer'î; B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:4*, Hersek Sancağı'nda onarım ve inşası istenen kiliselere dair Mostar müftüsünün gönderdiği 17 Ağustos 1853 tarihli ilâm-ı şer'î.

⁵⁵ B.O.A., *İ.H. nr. 3989 Lef:2*; *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.8; *İ.H. nr. 4932*, 22 Eylül 1853 tarihli arz tezkiresi.

bulunan bir yerde yeni bir kilise inşa etme isteği uygun bulunmamıştır. Bu nedenle cami bulunan herhangi bir yerden gelen izin isteği karşısında, durumun reayaya uygun bir dille anlatulmasına ve bir papaz odası yapılmasına izin verilerek, yeni kilise yapımının engellenmesi yoluna gidilmiştir⁵⁶. Örneğin, Mostar'ın Poçitel Nahiyesi Gable Karyesi'nde yeni kilise inşa etme isteğine karyede cami olduğundan izin verilmemiştir⁵⁷.

Devletin yeni kilise yapımı konusunda koyduğu ölçülerden biri de kilise yapımı için izin istenen bölgede nüfusun reayadan oluşması zorunluluğudur. Bu sebeple, kilise yapımı için düzenlenen keşif defterlerinde veya izin dilekçelerinde bölgede ne kadar reayanın yaşadığı belirtilmiştir⁵⁸.

Yukarıdaki işlemler gerçekleştiikten sonraki aşama, bir irade ile iznin verilmesi ve Bosna Valisi'ne gerekli izinin verildiğine dair iradenin gönderilmesinden ibarettir. İncelediğimiz örneklerde cami olmayan yerlerdeki izin isteklerinin tamamına olumlu cevap verildiği görülmüştür.

2-Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetlerinden Örnekler

1851 yılında Bosna Hersek'te Tanzimât'ın uygulanmaya başlanmasıyla birlikte kilise inşa ve onarım isteklerinde bir artış olduğu gözlenmiştir^{58a}. İlk olarak Travnik Sancağı'nda, Travnik Kasabası reayası, ayın yapacak kiliseleri olmadığından dinî gereklerini yerine getirebilmek için Sırbistan ve Avusturya tarafındaki kiliselere gitmekte olduklarını, bu durumun Osmanlı Devleti'nin itibarını zedelediği gerekçesiyle, yeni bir kilise yapımı için izin istemiştir. Bu durum karşısında kasabaya yeni bir kilise inşa edilmesi zarureti doğmuştur. Kilise yapımına izin verilebilmesi için gerekli olan keşif yapılmış⁵⁹, müftüden de İslâmî açıdan bir sakınca olmadığına dair şer'î ilâm alınarak⁶⁰ kilisenin yapımına izin verilmiştir. Kilisenin çevre duvarları kargîr, üstü kaya taşından, 7 pencereci 2 kapılı olarak inşa edilmesine ve çevresine de kilise ruhbanının kalması için 3-4 ev inşasına izin verilmiştir⁶¹.

Travnik Kilisesi'nin yapımına izin verilmesi üzerine 1853 yılı içinde izin isteklerinde bir patlama meydana gelmiştir. Bu izin isteklerinin çoğunluğunun Katoliklere ait olması dikkat çekicidir. Katolikler kendilerine uzun sü-

⁵⁶ B.O.A., *İ.H. nr. 3989*.

⁵⁷ B.O.A., *İ.H. nr. 4932*.

⁵⁸ B.O.A., *İ.H. nr. 3989*.

^{58a} Batılı yazarlar ittifakla Tanzimât'ın Bosna'da hiç bir şeyi değiştirmedeğini ve Hıristiyanlar'ın hiç bir isteğinin yerine getirilmediği iddialarını hâlâ sürdürmektedirler. Bakınız Nüsha Glenny, *Balkanlar 1804-1999, Çeviren Mehmet Harmancı, İstanbul 2000, s. 82-83*.

⁵⁹ B.O.A., *İ.H. nr. 3989 Lef:1*, 8 Eylül 1851 tarihli Bosna Eyalet Meclisi mazbatası.

⁶⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 3989 Lef:3*.

⁶¹ B.O.A., *İ.H. nr. 3989*.

redir kilise tamir ve inşası için izin verilmediğinden yakınmakta ve Ortodoksların bu konuda bir problemleri olmadığına atuf yapmaktadırlar. Hatta, Katolikler bu konuda Sırpların kendilerini kiliseleri olmadığı için rencide ettiklerinden dahi yakınmaktadırlar⁶².

Devlet bu yakınmalara kulak vermiş ve Bosnalı Katolikler tarafından istenilen kilise tamir ve inşalarına izin vermiştir. Bu isteklerden 6'sı kilise tamirine 3'ü ise yeni kilise yapımına yöneliktir. Bosna'da kilise yapımına ilişkin işlemi en iyi izleyebildiğimiz örneklerden olan bu kiliselerin tamir ve inşalarına dair oldukça ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Reaya, kilise izin isteklerini ilk olarak Ömer Paşa'ya iletmiş, ancak, Ömer Paşa bu istekleri olumlu karşılamamıştır. Aynı istekler bu kez Rumeli Müfettişi Kamil Paşa ile Bosna Valisi Hürşid Paşa'ya iletilmiştir. Paşalar, bu isteklere olumlu cevap vererek reayanın isteklerini İstanbul'a bildirmişlerdir. İstanbul reayanın istekleri karşısında izin isteklerini incelemek ve gerekli keşfi yapmak üzere bölgeye Eşref adlı bir mühendis tayin etmiştir. Mühendis Eşref bölgede gerekli incelemelerde bulunarak ayrıntılı bir raporu defter şeklinde düzenleyerek merkeze göndermiştir. Mühendis Eşref'in düzenlediği defterde, reayanın istekleri, bu isteklerin gerekçeleri, yapılacak olan faaliyetin ayrıntıları ve ilgili binaların yapılacağı yerin ayrıntısız krokileri de yer almıştır. Bu defterde keşfi yer alan ilk kilise, Hersek Sancağı'na bağlı Kreşova Varoş Kilisesi'ne aittir. Bu kilise, ıssız bir dağ üzerinde kurulu olup 15 rahip, 14 diyakoz ve 7.500 kişilik bir cemaate sahiptir. Kilise fetihten kalma olduğundan bütün cemaatin ibadet etmesine yetmemektedir. Bu yüzden, reayanın bir kısmı yağmur ve çamurda dışarıda kalıp perişan olmaktadır. Genişletildiği takdirde reaya bu eziyetten kurtulacağından kilisenin genişletilme isteği uygun bulunmuştur⁶³.

Keşfi yapılan ikinci kilise, Travnik Kasabası'nın doğusunda Dolaç Varoşu adlı bir yerde eskiden kalma bir kiliseye aittir. Bu kilisenin çevresinde 480 hanelik bir Katolik gurubu bulunup toplam 7.500 kişilik bir cemaate sahiptir. Cemaat kiliseye sığmadığından durumları, Kreşova reayasından daha kötü olarak nitelenmiştir. Ayrıca, bölgedeki Sırpların nüfusları az olmasına rağmen kendilerine kilise yapımı için izin verilmesi yüzünden Sırplar, Katolikleri bu konuda aşağılayarak hakir gördüğünden iki topluluk arasında gerginlik meydana gelmiştir. Katolikler sakin insanlardan oluştuğundan henüz herhangi bir çatışma meydana gelmemiştir. Ancak, kilise geniş-

⁶² B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.2.

⁶³ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.1.

letme isteği uygun bulunmazsa aralarında bir çatışma olması kaçınılmaz olacaktır. Bu yüzden, bölgedeki Katolik kilisesinin genişletilmesine izin verilmesi uygun bulunmuştur⁶⁴.

Üçüncü keşif, Travnik Kasabası'nın kuzeyinde, kasabaya bir 1,5 saat uzaklıktaki Goçiya Gora (غوچييا غوره)⁶⁵ Karyesi kilisesine aittir. Bu karyede eskiden kalma bir kilise vardır. Ancak kilise halka yetmemektedir. Kilisenin 4 rahibi ve 2 diyakoz olup 5.000 kişilik bir cemaate sahiptir. Travnik ve çevresinde 13.000'e yakın reaya bulunup, bu nüfus Kreşova ve Goçiya Gora kiliselerine bölündüğünde kiliselerin bu nüfusa cevap verebilecek genişlikte olmadığı görülmüştür. Bölgedeki Sırpların nüfusu yalnızca 800 iken iki büyük kiliselerinin bulunması Katolik halkın onurunu zedelediğinden Goçiya Gora kilisesinin genişletilme isteği uygun bulunmuştur⁶⁶.

Dördüncü keşif, Travnik Sancağı'na bağlı Avusturya sınırındaki Ehlune Kasabası'nın güneyindeki Goriça Kilisesi'ne aittir. Ehlune'ye bağlı Rapovina'da eski bir kilise bulunurken 1750'lerde bu kilise eşkıya tarafından yıkılmış, bu yüzden reaya kilisesiz kalmıştır. Bunun üzerine 1846'da Tanzimât'ın icaplarından olarak kilise yapımı için izin istenmiş ve verilen izin gereğince küçük bir kilise yapılmıştır. Kilise, 7.500 kişilik cemaate, 4 ruhban ve 5 diyakozu sahiptir. Ancak yapılan kilise küçük olduğundan mevcut cemaatin ibadet etmesine yetmemektedir. Reaya ibadet edebilmek için Avusturya tarafına geçmekte ve oradaki ibadet yerlerinin güzelliği karşısında Avusturya yönetimine meyl etmektedir. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin onurunu zedelediği gibi halkın akıllarının da karışmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, halkın Avusturya tarafına ibadete gitmesini ve devlet aleyhine kısıktırılmasını önlemek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Mevcut kilisenin genişletilmesi halkın devlete bağlılığını artıracığı ve devletin itibarının zedelenmesini önleyeceği gerekçesiyle izin isteği uygun bulunmuştur⁶⁷.

Keşfi yapılan beşinci kilise, Ehlune Kasabası doğusunda, Ehlune'ye 1,5 saat mesafede Avusturya sınırında fetihten kalma eski bir kilisenin yeniden yapılmasına dair izin isteğiyle ilgilidir. (ويدوشه) adlı kilise 5.000 kişilik ce-

⁶⁴ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.2.

⁶⁵ Çalışmamızda yer isimlerinin okunuşunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yer İsimleri Kılavuzu esas alınmıştır. Ancak, o kılavuzda yer almayan ve okunuşunda tereddüde düştüğümüz yerlerin Osmanlıca yazılışları parantez içinde belirtilmiştir. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Yer İsimleri Kılavuzu*, İstanbul 1991, 84 s.

⁶⁶ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.3.

⁶⁷ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 13*, Kilise Keşif Defteri s.4.

maate ve 4 rahip ile 6 diyakoza sahiptir. Kilise küçük olup halkın ibadet etmesi için yetmediğinden yıkılarak yeniden yapılması isteği uygun bulunmuştur⁶⁸.

Keşfi yapılan altıncı kilise, Visoka Nahiyesi'nde taşlık bir dağ eteğinde, boş bir vadide fetihten kalma oldukça önemli bir kilise olan Çanlı Sotiska (چانلی سوتسکه) kilisesine aittir. Bu kilise dinî açıdan oldukça önemli olup Bosna'daki Katoliklerin yortu ve çeşitli kutsal günlerinde ziyaret ettikleri bir yerdir. Yortu günlerindeki kalabalığın yanında 5.000 kişilik cemaate ve 19 rahip ve 18 diyakoza sahiptir. Kilise, cemaatine ve ziyaret maksadıyla gelenlere cevap veremediğinden, genişletilmesi reayanın en büyük isteklerinden olup, reayanın devlete bağlılığını artıracığından genişletilme isteği uygun görülmüştür⁶⁹.

Keşfi yapılan yedinci kilise, Visoka Nahiyesi (وارش) Kasabası kenarında fetihten kalan kilise ile ilgilidir. Kilise, 5.000 kişilik bir cemaate ve 5 rahip ile 5 diyakoza sahiptir. Eski kilise cemaatin ihtiyaçlarına cevap veremediğinden genişletilmesi uygun bulunmuştur⁷⁰.

Keşfi yapılan sekizinci kilise, İzvornik Sancağı, Tuzla Kasabası'nda 2.500 nüfusa sahip Zuvik Karyesi'ne aittir. Karyede reayanın ibadet edebilecekleri bir yer olmadığından yeni bir papazodası yapılması istekleği uygun bulunmuştur⁷¹.

Mühendis Eşref tarafından keşfi yapılan ve yapımında bir engel olmadığı bildirilen son kilise ise, Banaluka Sancağı'na bağlı Derbend Kasabası'na 1,5 saat uzaklıktaki (بلحان) Karyesi'nde yeni inşa edilmek istenen kiliseye aittir. 5.000 nüfuslu karyede ibadet için herhangi bir yer olmadığından için izin istenilen kilisenin yapımında bir sakınca görülmemiştir⁷².

Mühendis Eşref yaptığı keşif sonucu kilise yapımı ve onarımı için izin istenen yerlerde cami ve İslâm binası olmadığını her izin için ayrı ayrı belirtmiştir. İzin istenilen kiliselerin yapımında ve onarımında bir engel olmadığı, Bosna Valisi Hurşid Paşa ve Rumeli Müfettişi Kamil Paşa tarafından da onay-

⁶⁸ B.O.A., İ.H. nr. 4689 Lef: 13, Kilise Keşif Defteri s.5.

⁶⁹ B.O.A., İ.H. nr. 4689 Lef: 13, Kilise Keşif Defteri s.6.

⁷⁰ B.O.A., İ.H. nr. 4689 Lef: 13, Kilise Keşif Defteri s.7.

⁷¹ B.O.A., İ.H. nr. 4689 Lef: 13, Kilise Keşif Defteri s.8.

⁷² B.O.A., İ.H. nr. 4689 Lef: 13, Kilise Keşif Defteri s.9.

lanınca⁷³, İstanbul 6 kilisenin tamirine 3'ünün de yeniden inşasına izin vermiştir⁷⁴.

Katolik milletinin isteklerine İstanbul'dan olumlu cevap gelmesi üzerine, Ortodokslar da harekete geçerek kendilerinin ihtiyacı olan dinî yapılar hakkında izin dilekçelerini merkeze göndermişlerdir. Bosna metropoliti halkın ibadetlerini daha rahat yapabilmesi için bazı yerlerde kilise yapımına bazı yerlerde ise tamirine lüzum bulunduğunu, bu istekleri bildirmenin görevleri arasında olduğunu belirterek kilise inşa ve onarımı için izin istemiştir⁷⁵. O, aşağıdaki yerler için kilise onarım ve inşası için izin istediğinde bulunmuştur⁷⁶.

1-Teşne Kazası'nda Teşne Nahiyesi'nde (وارش) Mahallesi'ne yeni bir kilise inşası için izin verilmesi.

2-Derbend Kazası'nda ve nahiyesinde kilise bulunmadığından yeni bir kilise inşa edilmesine izin verilmesi.

3-Banaluka Kasabası'nda var olan kilise eşkıya tarafından yıkıldığı için yeni bir kilise inşasına izin verilmesi.

4-Banaluka Kazası'nda (برناوورپلا) Nahiyesi'ndeki papazhanede ayın yapılmasına izin verilmesi.

5- Banaluka Kazası'nda (اسليونه) Karyesi'ndeki harap kilisenin tamirine izin verilmesi.

6-Pridor Kazası'ndaki kilise eşkıya tarafından yakıldığından yeni bir kilise inşasına izin verilmesi.

7-Maden-i Atık Kasabası yakınındaki harap kilisenin tamirine izin verilmesi.

8-Ona Nehri kenarında bulunan, (ريخچه غاثة يرالو) Karyeleri'nde kilise bulunmadığından halk ibadet için başka yerlere gitmek zorunda kaldığından kilise inşasına izin verilmesi.

⁷³ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 1*, 4 Mart 1853 tarihli Bosna Valisi Mehmed Hurşid Paşa ve Rumeli Müfettişi Kamil Paşa tarafından gönderilen tahrirat.

⁷⁴ B.O.A., *İ.H. nr. 4689*, 14 Mart 1853 tarihli irade.

⁷⁵ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 4*, Bosna metropolitinin kilise inşa ve onarımına dair gönderdiği tahrirat.

⁷⁶ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 5*, Bosna metropolitinin kilise inşa ve onarımı için izin isteme dilekçesi.

9-Petrovça Nahiyesi'ndeki eski kilisenin tamirine izin verilmesi.

10-Kulen Vakf civarında (پرتوسی) Karyesi'ndeki eski kilisenin aynı şekilde yeniden inşa edilmesine izin verilmesi.

11-Kulen Vakf civarındaki Gorni Otaç Karyesi'ndeki eski kilisenin tamirine izin verilmesi.

12-Glamoç Nahiyesi'ndeki halk ibadetlerini çadırlarda yaptığından kilise inşasına izin verilmesi.

13-İzniçe Kasabası'nda ayin yapabilmek için bir papazhane inşasına izin verilmesi.

14-Çelebipazar Kazası'nda kasaba ve nahiyesinde kilise bulunmadığından Glaşinçe Nahiyesi'nde kilise inşasına izin verilmesi.

15-Bihke Kazası (غیرموشه) Karyesi'ndeki harap kilisenin tamirine izin verilmesi.

16-Visoka Kazası'nda ayin icra edebilmek için bir papazhane inşasına izin verilmesi

Bosna metropolitinin izin isteklerini İzvornik metropolitinin izin istekleri izlemiştir. İzvornik metropolitinin 10 Şubat 1853 tarihli dilekçesinde izin istenilen yerler⁷⁷:

1-Graçaniça Kazası'na bağlı (ارسنجای) Karyesi'ndeki eski kilisenin yıkılarak yerine yeni bir kilise inşa edilmesi.

2-Graçaniça Kazası'na bağlı (میلوشاوجه) Karyesi'ndeki papazhanede ibadet yapılmasına izin verilmesi.

3-Graçaniça Kazası'na bağlı Müdriç Plangası'ndaki (وارث) Mahallesi'ndeki eski kilisenin yıkılarak yeniden inşa edilmesi.

4-Graçaniça Kazası'na bağlı (ویرناهی) Karyesi'nde ibadet için bir papazhanenin inşa edilmesi.

5-Graçaniça Kasabası'nda (وارث) Mahallesi'ndeki eski papazhane harap olduğundan tamirine izin verilmesi.

⁷⁷ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 2*, 10 Şubat 1853 tarihli İzvornik metropolitinin kilise inşa ve onarımı için izin isteme dilekçesi.

6-Berçka Kazası (وارش) Mahallesi'ndeki eski kilise harap olduğundan yıkılarak yeniden inşa edilmesi.

7-Berçka Kazası (قوبريونه) Karyesi'nde ibadet için bir papazhanenin inşa edilmesi.

8-Berçka Kazası (زويق) Karyesi'nde ibadet için bir papazhanenin inşa edilmesi.

Merkez, Ortodoks din adamları ve reayadan gelen bu isteklere de olumlu yaklaşmıştır. Ancak, izin isteklerine gerekli keşif yapıldıktan sonra cevap verilebileceği Ortodoks milletine bildirilerek⁷⁸ kilise onarım ve inşa izinlerinde uygulanan işlemler başlatılmıştır. Ortodoksların izin istekleri bu işlemlerin tamamlanmasından sonra uygun bulunmuştur⁷⁹. Kendilerine verilen izinlerden dolayı Ortodokslar ve Katolikler çok memnun olmuşlar ve Bosna Valisi Hurşid Paşa ve Rumeli Müfettişi Kamil Paşa'ya minnetlerini içeren mektuplar göndermişlerdir⁸⁰. Bosna'daki reyanın memnuniyetine dair kaleme alınan mektuplar tercümeyle birlikte merkeze gönderilmiştir. Gönderilen mektuplar karşısında padişah memnuniyeti bildiren bir irade yayınlamıştır⁸¹.

Katoliklere verilen izinler ve Ortodoksların izin isteklerinden cesaret alan Saraybosna'daki Yahudi cemaati de havralarının harap olması ve yetersizliğini ileri sürülerek havralarını genişletmek için izin istemişlerdir⁸². Yahudilerin havralarının durumunu ve genişletme isteğinin yasalara uygunluğunu incelemekle bir mühendis görevlendirilmiştir. Keşfi yaptırılan havranın genişletilmesinde bir sakınca görülmemiş⁸³ ve gerekli izin verilmiştir⁸⁴.

Bu dönemde devlet bölgede reyanın ibadetle ilgili sorunlarını halletmek için reayadan gelen isteklere olumlu yaklaşmıştır. Bu yüzden, reyanın isteklerinin arkası kesilmemiş sürekli olarak izin istekleri merkeze gönderilmiştir. Zira, 1853'lere kadar bölgedeki durumdan özellikle Avusturya'nın ye-

⁷⁸ B.O.A., *İ.H. nr. 4689*, 13 Mart 1853 tarihli arz tezkiresi.

⁷⁹ B.O.A., *İ.H. nr. 4860 Lef:3*, 1 Haziran 1853 tarihli Bosna Valisi Mehmed Hurşid Paşa'nın tahriratu.

⁸⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 4860 Lef:1*; *İ.H. nr. 4860 Lef:2*; *İ.H. nr. 4860 Lef:4*; *İ.H. nr. 4860 Lef:5*.

⁸¹ B.O.A., *İ.H. nr. 4860*, 5 Temmuz 1853 tarihli irade.

⁸² B.O.A., *İ.H. nr. 4784 Lef:1*, 18 Nisan 1853 tarihli Bosna Eyalet Meclisi'nin tahriratu.

⁸³ B.O.A., *İ.H. nr. 4784*, 8 Mayıs 1853 tarihli arz tezkiresi.

⁸⁴ B.O.A., *İ.H. nr. 4784*, 10 Mayıs 1853 tarihli irade.

terince faydalandığı ve reayayı dinî konuları kullanarak devlet aleyhine kışkırttığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Trebin Kazası reayasının ayinlerini yönetecek rahipleri olmaması nedeniyle, Avusturya'dan ayın yönetmek için papazların geldiği, onların da reayayı devlet aleyhine kışkırttukları yapılan araştırma sonucu anlaşılmıştır. Bunun üzerine reayayı devlete itaate davet etmek amacıyla bölgeye Saraybosna metropoliti tarafından bir nasihatnâme gönderildiği gibi⁸⁵, bir papaz tayin edilerek papazevi evi yapılmasına izin verilmiştir⁸⁶.

Rumeli Müfettişi Kamil Paşa'nın teftiş çalışmalarının Katolikler için ele geçirilemez bir fırsat olduğu anlaşılıyor. Çünkü, yukarıdaki izin isteklerine ilaveten Hersek Sancağı Katolikleri de kilise onarımına ve yapımına ilişkin izin dilekçelerini merkeze göndermişlerdir. Hersek'te izni istenen kiliseler ise şunlardır:

1- Mostar Kasabası'nın (معرقو) Karyesi'ndeki kilise yeni olmasına rağmen 4.804 kişilik nüfusa sahip Katolik reayaya yetmediğinden, yıkılarak genişletilmesine izin verilmesi⁸⁷.

2-Mostar Kazası'na bağlı Dumna Nahiyesi, Omaliye Karyesi'nde 4.760 kişi olup kiliseleri olmadığından yeni kilise inşa edilmesine izin verilmesi⁸⁸.

3-Mostar Kasabası'nın Baba Beşir Mahallesi'nde eskiden kalma kilise 2.289 kişilik nüfusa sahip Katolik reayaya yetmediğinden genişletilmesine izin verilmesi⁸⁹.

4-Mostar Kazası'na bağlı Poçitel Nahiyesi'nde, Gable-i Atik Karyesi'nde eskiden kalma kilise 2.306 kişilik nüfusa sahip Katolik reayaya yetmediğinden genişletilmesine izin verilmesi⁹⁰.

⁸⁵ B.O.A., *İ.H. nr. 4884 Lef:3*, 29 Mayıs 1853 tarihli Saraybosna metropolitinin Banaluka Sancağı papazlarına hitaben gönderdiği mektup.

⁸⁶ B.O.A., *İ.H. nr. 4884 Lef:1*, 21 Haziran 1853 tarihli Bosna Valisi Mehmed Hurşid Paşa'nın tahriratı; *İ.H. nr. 4884*, 18 Temmuz 1853 tarihli arz tezkiresi.

⁸⁷ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:5*, Mostar Kasabası. معرقو Karyesi ruhban ve reayasının izin isteği.

⁸⁸ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:6*, Dumna Kasabası ruhban ve reayasının izin isteği.

⁸⁹ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:7*, Mostar Kasabası ruhban ve reayasının izin isteği.

⁹⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:8*, Gable-i Atik Karyesi ruhban ve reayasının izin isteği.

İzin istenen faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için Oris Efendi⁹¹ adlı bir mühendis bölgeye gönderilmiş ve ilgili kiliselerin keşfi yapılmıştır⁹². Keşif sonucu, Gable-i Atik Karyesi'nde cami olduğu için kilise yapımının uygun olmayacağı, diğer izin isteklerinin ise bir sakıncası olmadığı belirtilmiştir. Mostar müftüsü de Gable-i Atik Karyesi'nde cami olduğu için kilise inşasına girişmenin doğru olmayacağını, diğer kiliselerin yapımında ise şeran bir sakınca olmadığını bildirmiştir⁹³. Bu çalışmalar, Hersek Valisi Mustafa Paşa⁹⁴ ve içinde Katolik ve Ortodoks iki temsilcinin bulunduğu Bosna Hersek Eyalet Meclisi tarafından merkeze bildirilmiştir⁹⁵. Bunun üzerine, Gable-i Atik kilisesi hariç diğer üç kilise için istenen iznin verildiğine dair bir irade yayınlamıştır⁹⁶.

3-Kilise İnşa ve Onarım Faaliyetlerinin Uluslararası Boyutu

Bosna Hersek, dinî yapısı dolayısıyla sürekli dış güçlerin müdahale etmek için fırsat bulduğu bir yer olmuştur⁹⁷. Bu dış güçlerin başında, Avusturya ve Rusya gelmekte, onları özerk statüde Osmanlı toprağı olan Sırbistan ve Karadağ izlemektedir. Ancak Sırbistan ve Karadağ daha ziyade Rusya ile hareket ettiğinden onların müdahaleleri Rusların müdahaleleriyle birlikte değerlendirilecektir.

Avusturya'nın Osmanlı Katolik tebaası üzerinde herhangi bir koruyuculuk yetkisi yoktu⁹⁸. Ancak Karlofça Antlaşmasıyla papaya bağlı din adamlarını koruma hakkını kazanmıştır. Antlaşmanın Avusturya ile imzalanan bölümününün 13. maddesinde, *"Kiliselerin ilk biçim ve durumlarına göre onarılmasına ve ibadetlerin yerine getirilmesine karşı çıkılmayacaktır. Hangi tarikattan olurlarsa olsunlar, bu din adamları incitilip aşağılanmayacaktır"* hükmü

⁹¹ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:9*, 29 Temmuz 1853 tarihli Bosna Eyalet Meclisi mazbatası.

⁹² B.O.A., *İ.H. nr. 4932*, Mühendis Oris tarafından çizilen kilise krokileri ve keşif tutanağı s.1-2.

⁹³ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:4*.

⁹⁴ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:3*, 1 Ağustos 1853 tarihli Hersek Valisi Mustafa Paşa'nın tahriratu.

⁹⁵ B.O.A., *İ.H. nr. 4932 Lef:9*.

⁹⁶ B.O.A., *İ.H. nr. 4932*, 23 Eylül 1853 tarihli irade.

⁹⁷ Genel olarak Batılı güçler Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri politikalarda kiliseyi da-
ima ön planda tutmuşlardır. Bakınız, Yavuz Ercan, *The Nineteenth Century Balkanic Church*,
Ankara 1987, s.25.

⁹⁸ Avusturya-Osmanlı ilişkileri hakkında genel bir değerlendirme için bakınız, Markus
Köhbach, "Die Diplomatischen Beziehungen Zwischen Österreich Und Dem Osmanischen Re-
ich", *Osmanlı Araştırmaları*, S.4, İstanbul 1984, s.237-259.

kabul edilmiştir. Bu madde, kilise onarımlarının sadece eskiden kilise olan yerlerde yapılabileceğine ilişkin Osmanlı Kanûnnâmesi'ne uygunsu da izin istenildiği takdirde verileceğinin uluslararası alanda taahhüt edilmiş olması, Osmanlı padişahının bu konudaki yetkisini kısıtlamıştır. Bu madde, daha sonra 1718'de imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın 11. maddesi ile aynen tekrar edilerek kuvvetlendirilmiştir⁹⁹. Bu yüzden Avusturya, Bosna Hersek'teki Katolik cemaatin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir¹⁰⁰. Özellikle kilise yapım ve onarım çalışmaları dikkatle takip edilmiştir. Bosna'daki kilise yapım ve onarım çalışmalarından izin dahi verilmeden keşif aşamasında haber alınmış, konuyla ilgili haberler Avusturya gazetelerinde yayınlanmıştır¹⁰¹. Avusturya'nın ilgisi sadece gazete haberleri düzeyinde kalmamıştır. Avusturya zaman zaman Bosna'daki kiliselere para yardımında da bulunmuştur. Örneğin, 1854 tarihinde 5.000 kuruş gizlice Bosna Hersek'e gönderilmiş ve bölgedeki kiliseler arasında paylaştırılmıştır. Bu paralar kiliseler arasında paylaştırılırken halka, "imparatorun okullar yaptıracağı, öğretmenler göndereceği, kiliseleri tamir ettireceği" söylenerek, reyanın Avusturya İmparatoru'na sevgi beslemesi ve devlet aleyhine çalışmalar içine girmesi hedeflenmiştir¹⁰². Avusturya'nın hedefi, Bosna Hersek'te bir isyan çıkarmak, isyan sonucunda oluşan kargaşayı bahane ederek Bosna Hersek'e müdahale etmek ve bölgeyi kendi topraklarına katmaktır¹⁰³. Avusturya, hedefine dinî nitelikler de taşıyan 1875 Hersek Ayaklanması sonucu ulaşmış ve Bosna Hersek'i bölgedeki karışıklıkları sona erdirmek bahanesiyle işgal etmiştir¹⁰⁴.

Bölge ile ilgilenen ikinci büyük devlet Rusya'dır. Rusya, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 7. ve 14. maddeleri ile elde ettiği Ortodoks tebaayı himaye etme yetkisi sonucu¹⁰⁵, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Ortodoksların hak-

⁹⁹ Abdülkadir Özcan, "300. Yılında Karlofça Antlaşması", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2 Sayı:4-5, İstanbul 2000, s.245; Veinstein, a.g.m., s.388.

¹⁰⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 4884 Lef:1*.

¹⁰¹ B.O.A., *İ.H. nr. 4689 Lef: 8; İ.H. nr. 4689 Lef:10*.

¹⁰² B.O.A., *İ.H. nr. 5604 Lef: 2*, 7 Ekim 1854 tarihli Belgrad Muhafızı Aziz Paşa tarafından gönderilen tahrirat.

¹⁰³ B.O.A., *İ.D. nr. 10735 Lef:18*, 11 Şubat 1849 tarihli Sırp Haberleri Gazetesi'nin tercümesi; ayrıntılı bilgi için bakınız, Gölen, a.g.t., s.109-110; Karabet Matbaası, *Bosna Hersek*, İstanbul 1324, s.5-6; Castellani, a.g.e., s.204, 330.

¹⁰⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız, Kemal Baltalı, "1875 Hersek Ayaklanmasının Uluslararası Bir Nitelik Kazanması", *Belleten*, C.L1, S.199, Ankara 1987, s.205-230.

¹⁰⁵ Rusya'nın bu iddiaları Kaynarca Antlaşması'nın öncelerine kadar dayanmaktadır. Son Bizans imparatorunun kızı ile evlenen Çar III. İvan kendisini Doğu Roma İmparatoru kabul etmiştir. Bu iddia nedeniyle, Rus Çarları kendilerini bütün Slav ve Ortodoks dünyasının koruyucu-

larını savunmak adına Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmıştır¹⁰⁶. Kaynarca Antlaşması gereğince, Bosna Hersek Ortodoksları da Rusya'nın ilgi sahası içine girmiştir. Tanzimât'ın ilânından sonra ise fermânda yayınlanan ilkelelerin Ortodoks tebaaya uygulanmadığı yolundaki şikâyetleri bahane ederek Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaktan geri durmamıştır¹⁰⁷. Özellikle, Müslümanlar tarafından çeşitli sebeplerle Ortodoks kiliselerine yapılan saldırılar Rusya'nın doğrudan tepkisine yol açmıştır. Örneğin, 1844'de Belene'de izinsiz yapılan bir kilise Müslümanlar tarafından devletten habersiz olarak yıkılmış, haber derhal Sırbistan gazetelerinde yayınlanmıştır. Rusya elçisi Osmanlı makamlarına gönderdiği raporunda, bu durum karşısında Çar'ın olaylara kayıtsız kalamayacağını, kiliseye yapılan saldırının Hıristiyan halkı çok üzdüğünü belirtmiştir¹⁰⁸. Daha sonra Osmanlı Devleti'ne bir ihtar gönderen Rusya kilisenin tekrar inşa edilmesini ve Hıristiyanların zararlarının karşılanmasını istemiştir¹⁰⁹. Bu ihtar üzerine Osmanlı Devleti harekete geçmiş ve bir araştırma yaptırmıştır. Yapılan araştırma sonucu, Belene'de bir papaz evi ve reaya okulu bulunduğu, bu yapıların devletten izin alınmadan kiliseye çevrildiği tespit edilmiştir. Okul ve papazevinin kiliseye çevrilmesi üzerine halk hiç bir makama danışmadan kiliseye saldırarak tahrip etmiştir. Bunun üzerine Belene Kazası naibi, İzvornik metropoliti, Travnik naip ve müftüsü, ulema, Müslüman ve Hıristiyan ileri gelenlerinden oluşan bir tazminat komisyonu kurularak Müslümanlar tarafından kiliseye verilen zarar tespit edilmiştir¹¹⁰. Komisyonun çalışmaları sonucu, mektep için 1.100 ku-

cusu olarak görmüşlerdir. Ortodoks ve Slavlar da bütün umutlarını en güçlü Slav ve Ortodoks devleti olan Rusya'ya bağlamışlardır. Bakınız, Malcolm Pearce & Geoffrey Stewart, *British Political History 1867-1990 Democracy and Decline*, New York 1994, s.151; Frazee, a.g.e., s.15; Rusya'nın sanıldığı gibi bir himaye yetkisinin olup olmadığı tartışma konusu olup, Kaynarca Antlaşması'nın ilgili maddelerinin Rusya'ya böyle bir himaye hakkı vermediği iddialar arasındadır. Bakınız, Roderic H Davidson, "Küçük Kaynarca Antlaşmasının Yeniden Tenkidi", *İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, İstanbul 1981, s.343-368; Moskova Kilisesi 1448 yılında İstanbul Fener Patrikhanesi ile ilişkilerini keserek, Bizans'ın dinsel misyonunu üstlenmiştir. Böylece, Rusya kendisini bir III. Roma rolünde görerek, tüm Balkan ve Avrupa Ortodokslarını özgürlüğe kavuşturmak fikrini daha XVI. yüzyılda geliştirmeye başlamıştır. Bakınız, Yuluğ Tekin Kurat, "XIX. Yüzyılda Rusya'nın Balkanlar'daki Panславизм ve Panortodoks Politikası Karşısında Osmanlı Diplomasisi", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1999, s.173.

¹⁰⁶ Bozkurt, a.g.e., s.36-39.

¹⁰⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara 1988, s.188.

¹⁰⁸ B.O.A., *İ.H. nr. 1237 Lef: 4*, 12 Eylül 1844 tarihli Rusya elçisi tarafından gönderilen tahrirat.

¹⁰⁹ B.O.A., *İ.H. nr. 1237 Lef: 5*, Şubat 1845 tarihli Rusya'nın gönderdiği ihtarnâme.

¹¹⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 1237 Lef: 6*, 21 Ağustos 1844 tarihli Bosna Valisi Mehmed Kamil Paşa'nın gönderdiği arızâ.

ruş, papazevinde tahrip edilen eşya için 3.166 kuruş olmak üzere toplam 4.266 kuruş tazminat bedeli Müslümanlardan toplanarak reaya teslim edilmiştir¹¹¹. Devlet, yapılan her iki hareketin de kanunsuz olduğu ve devlet tarafından asla uygun bulunmadığını Rusya'ya bildirmiştir¹¹². Soruşturma sonucu olaylara karışan Müslümanlar da tutuklanarak İstanbul'a gönderilmişlerdir¹¹³. Benzer bir olay da 1854 tarihinde meydana gelmiştir. Sırp dışişleri bakanlığı, Belgrad'da görevli Osmanlı Muhafızı Ahmed Aziz Paşa'ya, Bosna'da üç kiliseye Müslümanların baskın yaparak içindeki eşyaya zarar verdiğini haber vermiştir. Bunun üzerine, Ahmed Aziz Paşa durumu İstanbul'a haber vermiştir¹¹⁴. Merkez, Ahmed Aziz Paşa'ya gönderdiği cevapta bu tip durumların kesinlikle yasak olduğunu ve devlet tarafından hiç bir şekilde onaylanmadığını bildirmiştir¹¹⁵.

Rusya'nın ilgisi sadece binalarla sınırlı kalmamıştır. Ruslar bölgedeki din adamlarının sevgisini kazanabilmek zaman zaman Bosna'daki papazlara çeşitli hediyeler göndermişlerdir. 1852 tarihinde Rus Çarı tarafından ayinlerde giyilmek üzere papazlara çeşitli elbiseler gönderilmiştir¹¹⁶. Bu oldu bitti karşısında Osmanlı Devleti iki ülke arasındaki ilişkileri zedelememek adına gönderilen elbiselerin kabul edilmesini bir irade ile Bosna valisine bildirmiştir¹¹⁷. Ruslar, Ortodoks reaya arasında itibar kazanabilmek amacıyla Bosna'daki dinî binaların yapım faaliyetlerine parasal yardımda bulunmaktan da geri durmamışlardır. 1863 yılında Saraybosna'da bir Ortodoks katedrali kurulması için izin verildiği zaman bu katedral için bütün Ortodoks aleminden para toplandığı gibi, Bosna metropolitinin özel elçisi yanında taşıdığı Aziz

¹¹¹ B.O.A., *İ.H. nr. 1237 Lef: 7*, 20 Ekim 1844 tarihli Bosna Valisi Mehmed Kamil Paşa'nın gönderdiği tahrirat; *İ.H. nr. 1237 Lef: 8*, Belene ileri gelenlerinin gönderdiği fezlekenin tercümesi.

¹¹² B.O.A., *İ.H. nr. 1237*.

¹¹³ B.O.A., *İ.H. nr. 1237 Lef: 11,18* Eylül 1844 tarihli Bosna Valisi Mehmed Kamil Paşa'nın gönderdiği tahrirat.

¹¹⁴ B.O.A., *İ.H. nr. 5604 Lef:1*, 7 Ekim 1854 tarihli Belgrad Muhafızı Ahmed Aziz Paşa tarafından gönderilen tahrirat.

¹¹⁵ B.O.A., *İ.H. nr. 5604*, 31 Ekim 1854 tarihli arz tezkiresi.

¹¹⁶ B.O.A., *İ.H. nr. 4234*, 11 Nisan 1852 tarihli arz tezkiresi; Bu hareketler karşısında Osmanlı Devleti de boş durmamıştır. Merkez, bölgedeki din adamlarının devlete bağlılığının devamını sağlamak için zaman zaman çeşitli şekillerde din adamlarını ödüllendirmiştir. Örneğin, Saraybosna metropolitine sadık hizmetlerinden dolayı nişan verilirken, Hersek metropolitine de devlete bağlılığından dolayı teşekkür edilmiştir. B.O.A., *İ.H. nr. 1883*, 20 Mayıs 1847 tarihli arz tezkiresi; *İ.H. nr. 4609*, 25 Nisan 1853 tarihli arz tezkiresi.

¹¹⁷ B.O.A., *İ.H. nr. 4234*, 11 Nisan 1852 tarihli irade.

Tekla'nın eliyle bağış toplamak amacıyla Rusya'ya ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir¹¹⁸.

Bosna Hersek'te kilise inşaa ve onarım faaliyetlerini uluslararası alana taşıyan diğeer bir sorun, yapılan kiliselere din adamı tayini esnasında ortaya çıkmaktaydı. Bu sorun daha ziyade Katolik din adamlarının atanması esnasında meydana gelmekteydi. Çünkü, Katolik din adamlarının atanması ve yetiştirilmelerinden sorumlu olan makam Vatikan, Osmanlı toprakları dışındaydı. Katoliklerle ilgili bir problem ortaya çıktığında Vatikan ile yazışmak icap ediyor, devlet kendi başına karar veremiyordu¹¹⁹. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Katolik papazlar üzerindeki otoritesini azalttığı gibi, gerek Katolik din adamlarıyla ilgili tayin gerekse diğeer sorunlarda Vatikan'la irtibat kurma zorunluluğu nedeniyle, dinî konular kendiliğinden uluslararası boyut kazanmaktaydı. Örneğin, 1846 tarihinde Bosna'lı Katolik papazların piskoposları Baryiç ile aralarında çıkan anlaşmazlığa devlet doğrudan müdahale edememiş, Ermeni Katolik patriğinin aracılığıyla Vatikan'a başvurularak Baryiç'in Bosna'dan uzaklaştırılması için çaba sarf edilmiştir¹²⁰.

SONUÇ:

Osmanlı Devleti, Balkanlarda gerek kendi otoritesini tesis etmek gerekse İslâmiyet'i yaymak için uyguladığı hoşgörü (istimâlet) politikası nedeniyle, Hıristiyan tebaanın isteklerine daima duyarlı olmuştur¹²¹. Bu duyarlılık nedeniyle, onların dinî inanışlarının gereklerini yerine getirmelerinin teminatı bizzat devletin kendisi olmuştur. Bu genel uygulamaya ek olarak özellikle Bosna Hersek, 1699 tarihinden sonra devlet nazarında korunması gereken bir serhat eyaleti olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden, bölgedeki halkın rahat ve huzuruna fazlasıyla önem verilmiştir. Ancak, Bosna Hersek'te daha fetihle toplu Müslümanlaşma hareketleri sebebiyle ayrıcalıklı bir sınıfın varlığı kabul edilmiştir. Büyük toprak sahiplerinden oluşan bu sınıfın etkinliği Bosna Hersek'in devletin elinden çıkışına dek çeşitli seviyelerde sürmüştür. Bu nedenle, devletin bölgede yapacağı faaliyetler için öncelikle bu sını-

¹¹⁸ Malcolm, a.g.e., s.218.

¹¹⁹ B.O.A., *İ.H. nr. 1684*, 1 Ekim 1846 tarihli arz tezkiresi.

¹²⁰ B.O.A., *İ.H. nr. 1659*, 13 Ağustos 1846 tarihli arz tezkiresi; *İ.H. nr. 1684*.

¹²¹ Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s.16-18; Mustafa Kemal Karahasan, "Tanzimât'ın Temelleri ve Balkanlardaki Slav Milletlerinin Toplumsal, Hukuksal Haklarının Artmasına Bağlı Yankıları", *Tanzimât'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 1994, s.395-397; Benjamin Braude-Bernard Lewis, "Osmanlı Devleti İçerisindeki Hıristiyanlar ve Yahudiler", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:2 Sayı:4-5, İstanbul 2000, s.169-216.

fin rızasının alınması icap etmiştir. Fakat, Yeniçeriliğin bölgeden kaldırılması ile ilk darbeyi yiyen bu ayrıcalıklı “*ashâb-ı alâka*”, Tanzimât’ın bölgede kesin olarak uygulanmaya başlandığı 1851 sonrasında ise oldukça büyük güç kaybetmiştir. Bu tarihten sonra devlet bu güçleri önemsemeyen istediği reformları gerçekleştirebilmiştir.

Tanzimât’ın uygulanması, reayaya ilk ve en öncelikli istekleri olan dinî binalar inşa etmeleri için istedikleri fırsatı vermiştir. Merkeze ardı ardına dinî bina inşa etmek için izin dilekçeleri yollanmış ve çoğu zaman istenilen sonuçlar alınmıştır. 1820-1850 tarihleri arasında Bosna Hersek’te oldukça fazla kilise inşa edilmiştir¹²². Ancak esas atılımın 1851 sonrası, yani Bosna Hersek’te Tanzimât’ın uygulanmasından sonraki tarih olduğu görülmektedir. Bu tarihten sonra reaya Tanzimât’ın uygulanmasından cesaret alarak dinî konulardaki isteklerinin tümünü merkeze iletebilmiştir. Bu konuda esas dikkati çeken nokta ise Islahât Fermânı öncesinde dinî haklar konusunda Bosna’da ortaya çıkan gelişmedir. Bosna’da, Islahât Fermânı öncesinde bu fermânın getirdiği bütün haklar reayaya verilmiştir. Konuyu bu açıdan değerlendirdiğimizde Islâhat Fermânı, Bosna reayası için var olan uygulamaların resmen ilânından başka bir şey olmamıştır.

¹²² Malcolm, a.g.e., s.210-211.

Дуно дуга како наведено земно му збогство бопозану роману
 Педру Попице дубоку инаконеане П бочакну Токзопос Мбопос
 Суренис одбукаво пониди стид Соне наисткинепос Таи Снаирани
 Абд. Анхосо Мдсерина Рекариносо Мандити Тамд индестхисосо кга
 п; Ан. Еанис Кле гомна одбукаво Абд. Анхос Меканс. Едзосонанс
 Педру Попицу земно како Педросу Мгуагити Инзобегис Понуб гомис
 премисно 1104 Ерома Катедрагинеце Тако Наминисо Катросоананс
 Педру гми Пакегисе Таинг Попана Пекане Косекаке Млоба
 Мекансо Таити буро Мтансе Мосо Тами Анхисе МосБрумб гами
 Анхисе Ми Мосо Покати Писенс Млобана Кинисе Меканс
 Каг Стабоси Комисо Сана Писе Јасенсо 1166. Ерома Анхос. Кр. м. б. че
 Мосде Преинсоти антану Абд. Анхосо Мекансо Попити гами б
 како Ми поимано од Јеине Метисе Мекансо Млоба Мекансо гами
 боре Мекансо од Јеинисе Мбока Мекансо Јасене 4266. Ерома
 како Меканс гми Мекансину игромисо инд Абд. Анхосо
 Мекансину Меканс Абесита 2. June 1744. отисо

Поз торо	Просбог	Трано	Египт
Кордотин	Сорсеа	Самбандоде	Миспанс
	аврелиа	аврелиа	аврелиа

Ek 1: BOA. I.H. 1297 Lef. 9 Belene Reyasi ileri gelenleri tarafından mekteplerindeki zararın katılandığına dair İstanbul'a gönderilen tutanak.

Slavodobitno Carstvo Veličanstvo!
Naš Primitivisti Gospodar!

Bog svemogućii koji Carstva i Kraljevstva ovoga svijeta daje po svojoj volji komu on hoće, ovo malo kraljevstvo Bosnu Starinom Katoličko nasad 400. godina predao je vašeg Veličanstva neumeslomu Pridvudu Sultan Eschi Mehmedu II. koji svojom dobrotom i plemenitom genijem prema katoličkomu zakonu upira svojom vlastitom rukom u Bndie pod čadorom svojijem ni Hati Humojun, i dade za zakletvom nami Subhanim i svomu rašim Milodu katoličkomu Serbestiu u kralju, državi, u kralju i u Klisama. Istina je da poslije Vaska različiti dvesti Bosanski i vilajeta ove Serbske pokrajine, Cerkve i Manastire oborio, zemlje i čiflike pograbio tako, da vas katolički millet ostade stignut na tri glavna manastira Sazini, u Kreso i Sutesku; nu istina je i ovo, da u svakom dovu milo, stivo oči svih Carah bilosn oborane osobito na naš millet katolički, ki, kako vidite nebrjani Lermami koje u svakom našem desimo. Ali spomenuti Lermami i sve druge Carske milosti varamu nalarile u Bosni suviše zaprike, osobito što se tiče popravljanja cerkvi i manastira, i gradnje novih, jer tako millet katolički nekihje mullu korpio u svomu zakonu, na kiži, na svicgu, na sunu i kina zimi, a mnogi osobito mađjari tražili su u susjednoj Austriji cerkve za učiti, niti svoja malonja goniti žoljom za svojim zakonom.

Evo sada po milosti Božjoj uvedeni se u Bosni svećeni Farisi, mat pod upravom Pravednik Velikah vašeg Veličanstva Valie Bosanskoga Husrid-Paše i Polanika Kiamil Paše kojim smo povuili naše snalbenice milostju Carskog vašega pogleda dišese i ova zaprika, i bi dopušteno

namu Rukbanim i našemu millettu katoličkome da možemo carstvu pripraviti
za na nekoliko miestah škole crkve popraviti i razprostraniti, a na nekoliko
miestah nanovo isto naiziniti, i tako nam istinito na ovi parac što prije carski
Sermeni po njihovom nastijanju biti pribavljeni: ovim načinom millettu kato-
lički štiji prave zadovoljen i upokojen, što se u spominutim miestim ma-
le pod Kravom Doga moliti za srećno zdravlje i vladanje našeg carskog
veličanstva.

Mi dakle više pppisani starosine od triuh glavrih Manastirah Sojni-
ce, Krciova i Sutiske, probudjeni ovim velikom carskom milotfu probetki
po ranji pod vašim veličanstvom na ime svih Rukbanak Bosanskih i ne-
ga višakoga millettu katoličkoga svojim našim rukopisom potvrdjenim našim
podpisim i pečatom, vi dubinah naših svesak zafalujemo na velikoj carskoj mi-
lotfi, i obvezujemo se svjedot donam i našju Doga suvoguloga moliti za sreć-
no zdravlje i dugovisno vladanje vašeg carskog veličanstva i dokončanja
našeg rivotu omu vjernost prama vašem prisotju obdržavati kojimno die,
kom ukarivali od 400. godina do danas.

Pisano u Sarajevu dana 21. Veljaka mieseca god. naše 1853.

Vašega carskoga veličanstva

Prigovizni i vjerni podložnici

Glavoga manastira Sojnica
Guardian

Glavoga manastira Krciova
Guardian

Glavoga Manastira Sutiske
Guardian

*Slavodobitno Carstvo Velicanstvo!
 Naš Premitostivi Care!*

*Iskrena je od Boga u svetih Pismih svietu objavljena, da Cari u Vla-
 danju svietovnjem jesu Bozji Namjesnici; oni
 bo na Carstvo Pristupe više drugih ljudih od
 Boga uzdignuti, Prkosom Vladivija Mir, i korist
 vremenitu svojih podložnikabranke, slobodn-
 joprante i slobode pedizvajju, i Bogostovstvo štite,
 i koliko većom revnostju trude, i žnje se u
 overenjuju svojih dužnostih, toliko većim poči-
 tanjem od svih ljudih stvarat se imaju -
 B razmiori ove Bozje uline, smatrajući Vla-
 de Carstvo Velicanstvo, mi doli podpija,
 ni staviošne truhk glavnikh samostanah, i
 Zakonose svega Katoličkog Milleta u Dami
 Očtu vidimo, i prət svim svietom javno izpe-
 siedamo: da hvalna deklaracija Velikog Serd-
 ca Väsieg Carstva Velicanstva, nadholi sva
 Slavodobitja našna, i prisvojavanja Votčavah,
 i Kraljestvah, koja su učinili vikarionje uspe,
 mene dostojni Cari Väsie Pristupnici; svo-
 mu boje svietu poznano, da Stogod Oni u svom
 Carstvu ostavise, još slabu, nestožno, i neu-
 porno, ono svo Väsie Carstvo Velicanstvo svo-
 jim visokim, i Oštroumnim razumom ispravkih,
 ukorenih, i spojih na vikariontu celokupnost
 svog Carstva.*

*Iskreno daklen jest Troje Carstvo, svietni
 jesu Troje podložnici, koji su pod Vladom
 lakog Care. Ti bo razumnim nastojanjem
 svoudly trašiš naučine, da Troje podložnike
 ne samo na svoje, nego i na drugome svietu
 Iskrene učiniš, i obogatiš, jer u Serdca Veli-
 canstva Trojaga jest obilna Bog ulio ova idli-
 nu, da svakog Čovieka revnostju jest najpreča
 dužnost Boga stvarat, i njemu se klanjat,
 porad toga ovo čuvstvo Bogostovstva, nije ni
 jedanog*

jednog časa kod Tebe neplodno bilo, nego si ukna-
sis svoje Slavno Carstvo nebrojenim Hramim
i Crkvami brez razlike jezika, i vjeroispovie-
danja, u kojim svaki narod po svojim običa-
jima, i zakonim Bogu se klanja i moli za
dugo zdravlje, i sretno vladanje svoj Čestitog
Cara.

Krasnoje bilo vidit, kad s početkom mjeseca
Maja t. g. stize u Bosnu devet Spajnih Sor-
manah Vaseg Velicanstva, u kojim se do-
putica, da se nacinja devet Crkvih La Kato-
like najvirmije podloznike Vaseg Velicanstva.
Narod katolicki ovo razumivsi sa sutami od
dragosti obliven, svud po Bosni blagodari Bo-
ga, koji mu darova tako milostiva, i pravedna
Cara. A mi svestenici Katolicki udijeli
spjelismo se iz poviestice, daze ovo oni otajstveni
Mjesec Majus, u kome po Brozjom hotianju
dne 25. upisah svojom rukom Fatih
Mehmed Han svoj Hatti Humma-
jun, i u njemu sa primolgom povoljami obda-
nih sve Crkve, i osobe Katolicke u Bosni: je-
timose i rekohmo: Car Abdul Me-
djid jest drugi Mehmed Han, jer su
Ovi katolicim u Bosni pokloni, pak poslim
njega u različitim vremenim, i okolostanjim
jest jim oduralo, to Abdul Medjid po-
vracati započeo.

Iz dovad navedenih istinah, budi
uvierano Vase Carstvo Velicanstvo, da mi
Katolicki La najvedu sreću dor kimo kvati se
podloznici Vaseg Velicanstva, niti imamo
drugog načina La ukazati Nasu Viernost,
kainost, i kagalnost prema Vasem Car-
skom Prestolju, nego samo ovo, dasmo
mi

mi svi pripisani svo nacija, i Nas iste Zorčen
vat našimist Vasęj Velikanstva, i Česti-
lag (arwa), a opet i od toga jesmo trudo urie-
veni, da Nas Primilostivi (ar) neće nam
i u napadak zanikat one milosti, koje od Nje
gova Spinoz Prestolja iskat budemo; jer od
toga nije osnove za Nas kitalike ovom pri-
godom pravdomu Flurid Mehmed Paši
priebiramo, da jih On Vasom Carstvom pogle-
du, i ratudjenju predloži, izjavivši zajedno
naše vuce Zęje, i molbe, da bi spononute
osnove tade Milostivo Velikanstvo odobrit
dolejao se. Dobri i pravdomi Flurid
Paša, koji ratložitę Zęje, i molbe Trojih
podložnikah dragovoljno sluša, i svi pom-
gu ulaže za točno izvršit pridobra odlu-
ke Vasęj Velikanstva, pouka nam čvor-
sto poučdanja o dobrom uspehu Vase Car-
stve naklonitosti na pripisanje naše
prošnje.

Prijemle po kampi prodasti pred Vasiom Carstvom
Predložkom molimo, nek se dostoji Vase Velikanstvo
primit naša uigana srdca u Zalog Viskinite naše
Zapalnosti, i Vionosti, i Hojca se usudijema podpisati.

U Broomi dne 20. Maja 1853.

V. Carstvom Velikanstva.

Našim Podložnici, i Sluge pripisani

Glavnoz Manastira
Fojnice Starješina,
Guardian.

Glavnoz Manastira
Kriševa Starješina
Guardian.

Glavnoz Manastira
Suteske Starješina
Guardian.

Novobor Obnovljeni Miroslavskij
Tolmogayum, no obogobitvubimom Raja
nemec, Gurobgn, darsabmonp. obogobitvubimom
Mzpepimic kamimic, Kamim, n. Mzpepimic
nuz' Dypmud' Gocna. Barca
recomompa Tamu.

Ob bo obogobitvubimom Raja, no obogobitvubimom Raja, no obogobitvubimom Raja... (The text is a dense handwritten record of names and titles, likely a list of donors or officials associated with the church's renovation.)

Da Moe kemo Durobanwa' n. Obimic, Mzpepimic, no obogobitvubimom Raja... (This section continues the list of names and titles, possibly indicating specific roles or contributions.)

Obimic	Mzpepimic	Kamim	Dypmud'	Gocna
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>
<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>	<i>Seal description</i>

مجلس اعلیٰ ہندوستان
دہلی
۱۹۳۸

دھوا اوج چھوٹی
مرتبہ دستار خطبہ بابا جسر کھمیرے در کنار اولیٰ محلہ زکوة کناریہ بھنگہ ملک لاطہ کلیسیا اولیٰ عالیہ
کلیسیہ زکوة اصل اورونی بکری برار شومہ اولیٰ وانسیہ دمی اور اوہ ارشومہ اولیٰ کلیسیہ زبورہ اور
درجہ اولیٰ بھنگہ وکریلیہ کلیسیہ زکوة وقف اولیٰ در مقدار اراضی متبیل اولیٰ بھنگہ مہر برہ اولیٰ
بنا ایہ چلیں قرعہ سہہ زراعہ اوزدہ اولیٰ اوزر بکری درہ زراعہ انسیہ اولیٰ بھنگہ ورعاہ قولیٰ فی الخیار
افترہ رجا ونیاز ابدر دہرہ بھنگہ ورعاہ ایہ ایہ بوز سکادہ عقوق نفوس اولیٰ و ہونہ
رسولہ قولیٰ ہونہ ہی بھونہ اترنی اخوندی کلہ کلہ زباز سہہ غالبانہ اولیٰ بھنگہ ایہ اور سہہ
اصفہ زبوزہ و ہونہ کلیسیہ زکوری بھمیری بھونہ بھنگہ زباز بھونہ بھنگہ بھونہ بھنگہ بھونہ بھنگہ
اولیٰ اولیٰ بھ و ہونہ اور زمانہ بھونہ

©
دستار خطبہ
بھنگہ و ہونہ
بھونہ بھنگہ
بھونہ بھنگہ

Ek 9: BOA. I.H. 4932 Lef: 7 Örnek olarak Mostar reayasının kilise tamiri için izin dilekçesi.

